

Bölgesel Bir Kompleks Olarak Mağrip

Taylan Özgür KAYA

*Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü, taylanozgurkaya@gmail.com*

Öz

Bu makalenin amacı Mağrip'in bölgeselliğini bölgenin tarihsel deneyimi, siyasi örgütlenmesi ve bölgesel güvenlik dinamiklerini inceleyerek ölçmektir. Björn Hettne'nin ortaya koyduğu bölgesellik kavramı ve bölgeselliğin beş düzeyi çalışmaya kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. İnceleme sonucunda, Mağrip'in siyasal yapılanma ve bölgesel güvenlik dinamikleri açısından bölgeselleşmenin ikinci düzeyi olan bölgesel kompleks'in özelliklerini gösterdiği sonucuna varılmıştır. Siyasi açıdan bölgedeki siyasi yapılar Vestfalyan tarzda ulus-devletler şeklinde örgütlenmişlerdir. Güvenlik açısından ise sömürgecilik sonrası ulus-devlet inşa etme ve güçlendirme süreci, sömürgecilik döneminden miras kalan toprak ve sınır anlaşmazlıkları ve bölgesel güç çekişmeleri nedeniyle devletler arasında yaşanan çatışmalar bölgeyi anarşik bir yapı içinde rekabet eden bir grup devletten oluşan "Standart Bölgesel Güvenlik Kompleksi" haline getirmiştir. Devletler arası ilişkilerin rekabet, denge ve ittifaklar temelinde yürütülmesi ise bölgedeki güvenlik kompleksinin çatışma formasyonu şeklinde yapılanmasına neden olmuştur. Bölgenin bu çatışmacı karakteri, bölgeyi klasik, devlet-merkezli ve askeri-siyasi tipte bir "Bölgesel Güvenlik Kompleksi" durumuna getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mağrip, Bölgesellik, Bölgesel Kompleks, Bölgesel Güvenlik Kompleksi.

JEL Sınıflandırma Kodları: F50, F51, F52, F54.

Maghreb as a Regional Complex*

Abstract

This article aims to evaluate Maghreb's regionness by analyzing its historical experience, political organization and regional security dynamics. The concept of regionness and five levels of regionalization, which are introduced by Björn Hettne, provides a conceptual framework for the study. As a result of the analysis, it is concluded that in terms of political structuring and regional security dynamics, Maghreb demonstrates the characteristics of second level of regionalization, which is the regional complex. In political terms, political entities in the region are organized as nation-states. In security terms, inter-state conflicts that have arisen out of nation-state building and consolidation process, territorial and boundary disputes inherited from the period of colonial rule, and regional power rivalry among states turn the region into "Standard Regional Security Complex", which is composed of a group of states competing with one another in an anarchic structure. Conduct of inter-state relations through rivalries, balances and alliances results in the structuring of regional security complex as a conflict formation. The conflictual character of the region makes it a classical, state-centric, military-political type "Regional Security Complex".

Keywords: Maghreb, Regionness, Regional Complex, Regional Security Complex.

JEL Classification Codes: F50, F51, F52, F54.

* Extended abstract is presented at the end of the article.

1. Giriş

Günümüzde Cezayir, Libya, Fas, Moritanya ve Tunus'tan oluşan Mağrip bölgesi coğrafi olarak Mısır'ın batısı ve Sahra'nın kuzeyinde yer almaktadır. Bölgenin kuzey sınırında Akdeniz, batısında da Atlas Okyanusu yer almaktadır. Mağrip, Arapça bir sözcük olan '*el-Mağrip*' yani 'batı' veya 'güneşin battığı yer' anlamına gelmektedir. Araplar, Mağrip sözcüğünü Mısır'ın batısında kalan bölgeleri tanımlamak için kullanmışlardır. Bu makale Mağrip bölgesinin tarihsel deneyim, siyasi örgütlenme ve bölgesel güvenlik açılarından ne ölçüde bir "bölgesellik" gösterdiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Björn Hettne tarafından ortaya konulan bölgesellik kavramı ve bölgeselliğin beş düzeyi çalışmaya kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Makale, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde Mağrip'in bugün bir bölge olarak ortaya çıkışının zeminini hazırlayan tarihsel tecrübe incelenecektir. İkinci bölümde Mağrip'in bağımsızlık sonrası dönemde siyaset ve güvenlik alanlarındaki "bölgeselliği" ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise Björn Hettne'nin ortaya koyduğu sınıflandırmaya uygun olarak Mağrip'in bölgeselliği üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Bölgeselleşme ve Bölgesellik

Björn Hettne (2005, 269), bölgelerin sadece coğrafi ve idari objeler olmadıklarını, aynı zamanda iç bütünlükleri, sınırları ve aktörlük kapasiteleri sürekli değişim ve yapım sürecinde olan sujeler olarak görülmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Aynı bölge içinde değişik alanlardaki ve düzeylerdeki farklı bölgeselleşme süreçleri yoğunlaştıkça ve birbirine yaklaştıkça yapım aşamasında olan bölgenin iç bütünlüğü ve ayırddediciliği artmaktadır. Bu süreç, Björn Hettne tarafından bölgeselleşme olarak adlandırılmaktadır (Hettne, 2005, 269-270). Hettne bu sürecin birbirini izleyen beş aşamada gerçekleştiğini ve her bir aşamanın da söz konusu olan coğrafi alanın bölgesellik düzeyini gösterdiğini ileri sürmüştür. Buna göre artan bölgesellik bir coğrafi alanın, pasif bir objeden artan bir şekilde ulus-aşırı çıkarları ortaya koyabilme kabiliyetine sahip aktif bir obje ya da aktöre dönüşümünü ifade etmektedir (Hettne, 2005, 270). Hettne bölgeselleşmenin beş aşamasını şu şekilde sıralamıştır:

- Bölgesel alan
- Bölgesel kompleks
- Bölgesel toplum
- Bölgesel cemaat
- Bölge-devlet

İlk düzey olan bölgesel alan, belirli bir coğrafi alan üzerinde yaşayan ancak aralarında çok az etkileşim ve temasın olduğu izole gruplar halinde yaşayan insan topluluklarını ifade etmektedir. Hettne bu insan grupları arasında örgütlenmiş bir

uluslararası toplum yapısı olmadığı için bunları ‘proto-bölge’, bölge-öncesi alan’ olarak nitelemiştir (Hettne ve Söderbaum, 2000, 462-463).

İkinci düzey olan bölgesel kompleks, daha önceki izole insan toplulukları arasında sosyal temas ve etkileşimin diğer bir deyişle yerel-ötesi ilişkilerin artması sonucu ortaya çıkan sosyal sistemleri ifade etmektedir (Hettne ve Söderbaum, 2000, 463). Bu düzey gerçek anlamda bölgeselleşmenin başladığı düzey olarak kabul edilmektedir. Bu düzey, ulus-devletlerin temel aktör oldukları ve bölgesel kimlikten çok ulusal kimliklerin baskın olduğu bir düzeyi ifade etmektedir. Bu düzeyde devletler bölgesel olmaktan çok içe dönük ulusal düzeye yönelik politikalar geliştirmekte ve anarşik bir sistem içinde birbirleriyle etkileşmektedirler (Hettne ve Söderbaum, 2000, 463-464). Bu düzeyde temel aktörler olan devletlerin ulusal güvenlikleri, hem birbirlerine hem de bölgesel sistemin bir bütün olarak güvenlik ve istikrarına bağlı olduğu için bu düzeydeki bölgeselleşme ‘Bölgesel Güvenlik Kompleksi’ özelliği göstermektedir (Hettne ve Söderbaum, 2000, 464). Dostluk veya düşmanlık ilişkisi modelleri açısından da bölgesel devletler arasında ilişki modeli, anarşik bir yapı içinde bölgesel güç çekişmelerinden kaynaklanan rekabet, denge ve ittifaklar ile tanımlanan ‘çatışma formasyonu’ özelliği göstermektedir (Hettne ve Söderbaum, 2000, 464). Bu düzeyde devletlerin baskın aktör olması bölgeselleşmenin daha düşük düzeyde kalmasına neden olmaktadır.

Üçüncü düzey olan bölgesel toplum düzeyi farklı toplumsal düzeydeki devlet dışı aktörlerin ulusal sınırları aşarak ekonomik, siyasi, kültürel gibi farklı boyutlarda iletişim ve etkileşim süreçleri içine girdikleri çok boyutlu bir bölgeselleşme sürecini ifade etmektedir (Hettne ve Söderbaum, 2000, 464). Bölgeselleşmenin yoğunluk, kapsam ve genişliğindeki bu artış beraberinde resmi bölgesel işbirliği süreçlerini de getirmektedir. Bölgesel düzeydeki resmi örgütlü işbirliği, bölgenin resmi ya da *de jure* bölge olarak adlandırılmasına neden olmaktadır (Hettne ve Söderbaum, 2000, 464). Bu düzeydeki bölgesellik İngiliz Okulu tarafından ortaya koyulan işbirliği içindeki devletlerden oluşan uluslararası toplum modelinin bölgesel formuyla benzerlik gösterse de bu sürece devlet dışı bölgesel aktörler de dahil olmaktadır (Hettne ve Söderbaum, 2000, 465).

Dördüncü düzey olan bölgesel cemaat, bölgenin kendine has bir kimliğe, kurumsallaşmış ya da enformel aktör kabiliyetine, eski devlet sınırlarını aşan ve bölgesel sivil toplumu da içine alan bir meşruiyet ve karar alma yapısına sahip aktif bir sujeye dönüştüğü bölgesellik düzeyini ifade etmektedir (Hettne ve Söderbaum, 2000, 466). Bölgesel cemaat düzeyinde ulusal kimliklerin ötesinde kolektif bölgesel bir kimlik ortaya çıkmakta ve devletler topluluğundan oluşan resmi bölge ile ulus-aşırı bölgesel sivil toplumun önemli bir rol oynadığı gerçek bölge arasında karşılıklı olarak birbirini güçlendiren bir ilişki yapısı kurulmaktadır (Hettne ve Söderbaum, 2000, 466). Güvenlik açısından ise, bu düzeydeki bölgesellik, bölgesel cemaat üyelerinin aralarındaki sorunların çözümünde şiddete

başvurmaktan kaçındıkları ve barışçı yollarla çözmeye gayret ettikleri güvenlik topluluğu düzeyine ulaşmaktadır (Hettne ve Söderbaum, 2000, 466).

Bölgeselliğin beşinci ve en üst aşaması olan bölge-devlet, bölgenin ulus-devlete benzer ve ulus-devletin yerini alacak şekilde kurumsallaşmış bir idari birim haline geldiği bir bölgesellik düzeyini ifade eder. Ancak bölge-devlet, ulus-devletten farklı olarak kültürel anlamda homojen ve egemenlik temelinde kurulmuş bir yapı olmaktan çok klasik imparatorluklara benzer şekilde çok kültürlü ve heterojen bir yapıya dayanmaktadır (Hettne ve Söderbaum, 2000, 467). Bölge-devlet, siyasi düzen açısından daha öncesinde ulus-devlet şeklinde örgütlenmiş egemen ulusal cemaatlerin kendi rızaları ile egemenliğin herkesin faydası için ortak bir şekilde kullanıldığı yeni bir siyasi varlığa evrimini ifade etmektedir (Hettne ve Söderbaum, 2000, 467-468). Bu yeni yapıda otorite, güç ve kararalma, merkezi olmaktan çok ademi-merkezi ve yerel, mikro-bölgesel, ulusal ve makro-bölgesel/uluslarüstü olmak üzere çok katmanlıdır (Hettne ve Söderbaum, 2000, 468).

3. Tarihsel Perspektif Işığında Mağrip'in Bir Bölge Olarak Gelişimi

Tarih boyunca Mağrip bölgesi dış güçlerin fetih ve istilalarına maruz kalmıştır. Berberiler, Mağrip bölgesinin yerli halkıdır. Bölge tarih boyunca beş büyük istila ile karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan ilki Fenikeliler ve Kartacalılar'ın egemenliğidir ve bu, M.Ö. 1200'lü yıllarda başlamış ve bin yıl kadar sürmüştür. İkincisi, Roma İmparatorluğu'nun egemenliğidir ve bu egemenlik Kartacalılar'ın M.Ö. 146 yılında yenilgiye uğratılması ile başlamış ve altı yüz elli yıl kadar sürmüştür. Daha sonra Vandallar ve Bizans İmparatorluğu M.S. 429-642 yılları arasında bölgeye hâkim olmuştur. Daha sonra Arap egemenliği Fas'ta bin iki yüz yıl, Mağrip'in geri kalanında da sekiz yüz yıl sürmüştür. 16. yy.'da Osmanlı İmparatorluğu Mağrip'i fethetmiştir. 19 yy.'da Avrupalılar bölgeyi işgal edene ve sömürgeleştirene kadar Osmanlı hâkimiyeti sürmüştür. Avrupa sömürge yönetimi 20. yy.'ın ikinci yarısına kadar devam etmiş ve sonrasında bölgede bağımsız devletler kurulmuştur.

Fenikeliler, İber yarımadası özellikle İspanya ile olan ticaret ilişkileri nedeniyle Batı Akdeniz'e yönelmişlerdir. O dönemde deniz taşımacılığında yaşanan zorluklar Fenikelileri batıya yolculuklarında açık deniz yolunu kullanmak yerine Mağrip kıyılarını takip etmeye zorlamıştır (Abun-Nasr, 1975, 13). Fenikelilerin Mağrip bölgesindeki ilk yerleşim yerleri ticaret gemileri için İspanya yolunda bir uğrak yeri, bir ara liman sağlamak amacıyla kurulmuştur. Fenikeliler, Fas'ın Atlantik kıyılarında bugün Larashe olarak bilinen Liksus'a, daha doğu'daki Melilla, Sharshal (Cherchel), Hippo Regius (Bona), Utica, Hadrumetum (Susa), Sabratha, Oea (Trablus) ve Leptis'e yerleşmişlerdir (Abun-Nasr, 1975, 13). Fenikeliler tarım konusundaki bilgilerini Mağrip'in kıyı bölgesindeki geniş ovalarda başarıyla uygulamışlar ve uygun iklim ve toprak koşullarının da

yardımıyla bölgede zeytin, şarap, şeftali ve incir gibi Asya tipi tarım ürünlerini üretmişlerdir (Wright, 1969, 34).

Kartaca, bir Fenike kolonisi olan Sur'dan göç edenler tarafından M.Ö. 814 yılında kurulmuştur. Kartaca kelimesi göç edenler tarafından '*Qart Hadash*' yani 'yeni şehir' kelimesinden türetilmiştir (Abun-Nasr, 1975, 15). Kartaca bugünkü Tunus'un kuzeyinde kurulmuştur. Kartaca, Mağrip'te Trablus'tan batıda Bona, doğuda Trablus kıyılarına kadar genişlemiştir. Batıya kadar bütün Akdeniz kıyılarını etkilemiştir. Kartacalılar, madencilik, ticaret ve denizcilik ile uğraşmışlardır. Kartacalılar, özellikle altın ve gümüş gibi değerli madenlerin ve tekstil ürünlerinin ticaretini yapmışlar ve buğday, zeytinyağı ve şarap üretmişlerdir (Naylor, 2009, 28). Kartacalılar, Güney Akdeniz'de ticari amaçlı yerleşimler kurmuşlardır, Melilla gibi küçük, kolay savunulabilir yarımadalara tercih etmişlerdir (Knapp, 1977, 14).

Roma İmparatorluğu M.Ö. 202'de İkinci Punik Savaşında Kartaca'yı yenilgiye uğrattıktan sonra Sirenaik'ten Fas'a kadar uzanan bölgeyi M.S. 40 yılına kadar kontrolü altına almayı başarmıştır. Romalılar, Tunus'tan Fas'a kadar olan bölgeyi dört bölgeye ayırmışlardır: Afrika (Tunus), Numidia (Cezayir'in doğusunun üçte birini kaplayan bölge), Moritanya Caesariensis (Cezayir'in batısının üçte ikisini kaplayan bölge) ve Moritanya Tingitana (günümüz Fas'ı, Kazablanka'nın kuzey bölgesi). Romalılar Moritanya ve Numidia'nın içlerine Kartacalılar'dan daha fazla nüfuz etmişlerdir (Parker, 1987, 4). Fas'ta ve Cezayir'de Roma döneminden kalma önemli kalıntılar ve eserler bulunmaktadır. Romalılar için Cezayir Fas'tan daha önemli bir bölge olmuş ve Cezayir'de İtalya'dan gelen göçmen ve lejyonerlerin yoğun bir yerleşimi gözlenmiştir (Parker, 1987, 4). Romalıların kontrolünde olan bölgelere Roma kültürü nüfuz etmiştir. Bölgedeki Berberiler Roma kültüründen fazlasıyla etkilenmiş ve Roma medeniyeti ve siyasi kurumlarını benimsemişlerdir (Abun-Nasr, 1975, 36).

Romalılar Afrika'nın güvenliğini Numidia ve Moritanya'da konuşlanan Üçüncü Augusta Lejyonu ile sağlamaya çalışmışlardır. Bu güçteki lejyonerler, Romalı vatandaşlar ve Afrika'daki Berberilerden oluşmaktaydı (Abun-Nasr, 1975, 34). Roma döneminde bölgede iktisadi yaşam tarıma dayalıydı. Bölgede buğday, zeytinyağı ve şarap üretimi ön plandaydı (Abun-Nasr, 1975, 35). Roma döneminde Kuzey Akdeniz özellikle İtalya ile ticaret önemlidir. Roma döneminde birçok şehir ortaya çıkmaya başlamış¹ ve şehir yaşamı medeni yaşamın köşe taşı haline gelmiştir. Roma döneminde Kartaca'nın nüfusu yüz bin civarındayken, nüfusu yirmi binden fazla olan on tane daha şehir ortaya çıkmıştır (Abun-Nasr, 1975, 35). Diğer şehirlerin nüfusu beş bini geçmemekteydi. Mağrip'teki Roma şehirlerinde Romalı İmparatorların, şehrin yönetici ve ileri gelenlerinin anıtları, amfiteyatrolar, hamamlar gibi önemli eserler inşa edilmiştir (Abun-Nasr, 1975, 36). Şehirler, yollar, barajlar ve evler gibi maddi eserler dışında Roma egemenliği

dünyaya Hippo piskoposu St. Augustine'in çalışmaları ile önemli entelektüel eserler de miras bırakmıştır (Knapp, 1977, 16).

Roma döneminde Hıristiyanlık Mağrip'te Berberiler arasında yayılmıştır. Donatizm, donatist hareket Mağrip'te önemli bir yayılma alanı bulmuştur. Özellikle güney Numidia Donatizmin merkezi halini almıştır. Prokonsüler Afrika'da ise Roma Katolikliği egemendi (Abun-Nasr, 1975, 40). 688 yılında Araplar bölgeye geldiğinde Cezayir ve Tunus'taki kentsel nüfusun büyük çoğunluğu Hıristiyan'dı (Parker, 1987, 5). Roma döneminde Mağrip'te Romanizasyon dönemi yaşanmıştır.

Mağrip'te Roma egemenliği 429 yılında başlayan Vandal istilası ile sona ermiştir. Vandallar, Vizigot saldırıları sonucunda M.S. 409 yılından bu yana yaşadıkları İspanya'yı terk ederek Mağripe güvenlik ve bol gıda bulmak umuduyla gelmişlerdir (Abun-Nasr, 1975, 45). Vandallar, Trablus'a kadar genişlemiş olsalar da asıl yerleşim yerleri Cezayir'in doğusudur (Parker, 1987, 5). Vandalların Romalılar gibi gelişmiş bir medeniyetleri yoktu ve nüfuzları da buldukları bölgeyi hâkimiyet altına alacak kadar kalabalık değildi (Abun-Nasr, 1975, 48). Vandallar, Roma'nın idari sistemini aynen benimsemişler ancak Roma yönetici sınıfının yerine kendileri geçmişlerdir. Bunun yanında Latince devletin resmi dili olmaya devam etmiş, Vandal dili ise sadece yönetici sınıf arasında ve Aryan ritüellerde kullanılmıştır (Wright, 1969, 68). Vandal döneminde Mağrip bölgesinde önemli yapılar inşa edilmese de görece bir istikrar ve refah dönemi yaşanmıştır. Şehirlerde ticari faaliyetler devam etmiş ve tarım bölgenin gıda ihtiyacını gidermiştir. Vandallar döneminde bölgenin doğu Akdeniz ile olan ticareti gelişmiş ve Vandallar çoğunlukla köle satmışlar ve giyim eşyası almışlardır (Abun-Nasr, 1975, 53). Vandalların Mağrip'teki varlığı Bizans fetihlerinden sonra 536 yılında sona ermiştir (Abun-Nasr, 1975, 57). Belisarini komutasındaki bir güçle bölgeye gelen Bizanslılar Vandalları Tricamerum savaşında yenilgiye uğratmışlar ve Vandal kontrolündeki Mağrip'i ele geçirmişlerdir.

Bizans İmparatorluğu'nun Mağrip'i fethi İmparator Justinian'ın Roma İmparatorluğunun birliğini tekrar kurma planının bir parçası olarak gerçekleşmiştir (Abun-Nasr, 1975, 53). Justinian ayrıca Mağrip'in fethini, Mağrip'teki Katolikleri kendilerine zulmeden kâfirlerden kurtarmak için gerekli olan bir haçlı seferi olarak görmekteydi (Wright, 1969, 71). Bizanslılar Vandallar'ın kontrolü altındaki toprakları hâkimiyetleri altına almışlardır. Prokonsüler Afrika, Bizasenia, Trablus, Numidia, Moritanya Prima, (Sitifian), Moritanya Secunda (Caeserian ve Tingitana) ve Sardinya Bizans kontrolüne girmiştir (Abun-Nasr, 1975, 56). Bizanslılar Vandal döneminden farklı olarak savunma ve dini amaçlı birçok yapı inşa etmişlerdir (Abun-Nasr, 1975, 65). Roma döneminden kalma kanal ve barajlar tarımı canlandırmak için onarılmışlardır. Doğa Akdeniz ile olan ticaret Bizans döneminde artış göstermiştir. Bizans dönemi

Vandal döneminden farklı olarak büyük bir refah dönemi olmamıştır (Abun-Nasr, 1975, 65).

Amr bin al-As komutasındaki Arap ordusu 642'de Mısır'ın fethinden sonra Mağrip bölgesine yayılmaya başlamıştır. Bu yayılmanın arkasında askeri bir saygınlık kazanma ve ganimet elde etme arayışı olduğu kadar İslam dinini yayma arayışı da vardı (Abun-Nasr, 1975, 67). İlk dönemde Araplar Mağrip'e yönelik olarak sistematik bir fetihten çok akınlarda bulunmayı tercih etmişlerdir. 647-648'de Abdullah bin Sa'd bin Ebi Sarh Bizanslıları yenilgiye uğratarak Tunus'a kadar gelse de burada daimi bir üs kurmamıştır (Abun-Nasr, 1975, 67).

661'de Emeviler İslam devletinin egemenliğini ele geçirdikten sonra Mağrip'le ilgilenmeye başlamışlardır. Bu tarihten sonra Mağrip'e doğru genişleme Emevi devletinin dini-emperyal amaçlarının hedefi olmuştur . Bu durum Emeviler ve Bizanslılar arasında çatışmaya neden olmuştur (Abun-Nasr, 1975, 67). Emeviler'in Mağrip bölgesine yönelik fetih girişimlerine önce Bizanslılar daha sonra Berberiler direnmişlerdir. Bu direniş nedeniyle Araplar 8. yy.'a kadar Mağrip'i tam anlamıyla egemenlikleri altına alamamışlardır (Abun-Nasr, 1975, 67).

693 yılında Arap komutan Hasan bin al-Numan Mağrip seferine çıkmış ve herhangi bir direniş ile karşılaşmadan Tunus'a kadar gelip Kartacayı ele geçirmişti (Abun-Nasr, 1975, 70). Ancak bölgede yaşayan Jarawa Yahudi kabilesi kraliçe al-Kahina öndeliğine Ibn al-Numan'ı yenilgiye uğratmış ve Bizanslılar da bunu fırsat bilerek Kartacayı geri almışlardır. Al-Numan 698 yılında Tunus'un içlerine doğru ikinci bir sefere kalkışmış ve bu sefer al-Numan, al-Kahine'yi yenilgiye uğratmıştır (Abun-Nasr, 1975, 70). Al-Kahina'nın yenilgisi ve ölümünden sonra bölgede Arap fethine karşı ciddi bir Berberi direnişi olmamıştır. Ibn al-Numan 705 yılında Tunus'tan ayrılmadan önce Kartaca'yı ele geçirmiş ve Mağrip'teki Arap filosuna üs olabilmesi için Tunus şehrini kurmuştur (Abun-Nasr, 1975, 70). O dönemde Akdeniz'de Arapların deniz üstünlüğünü ele geçirmeleri Bizanslıları Mağrip kıyılarını boşaltmaya ve bölgedeki Hıristiyan halkı Akdeniz'deki adalara taşımaya zorlamıştır (Abun-Nasr, 1975, 70).

705–711 yılları arasında Ibn al-Numan'ın halefi Musa bin Nusayr Mağrip'in batı bölgesini ele geçirmiştir. Tanca'yı ele geçiren Nusayr, daha sonraları İspanya'yı fethedecek olan Tarık bin Ziyad'ı buranın yöneticisi yapmıştır (Abun-Nasr, 1975, 70). Musa bin Nusayr daha sonra güneye yönelerek Wadi Dar'a ve Tafilalt'a kadar ulaşmıştır (Abun-Nasr, 1975, 71).

Araplar da Kartacalılar ve Romalılar gibi Kartaca'nın eski topraklarını üs olarak benimsemişler ve bugün Tunus topraklarında yer alan Kayrevan'da yeni bir başkent kurmuşlardır. 670 yılında Mağrip'teki İslam orduları komutanı Ukbe bin Nafi bugün Kayrevan'ın olduğu bölgeye gelmiş ve burada askeri bir kamp kurmuş ve daha sonra burasını Batıya yönelik olarak düzenleyeceği askeri seferler ve

fetihler için daimi bir askeri üs olarak kullanmıştır (Sylvester, 1969, 30). Bu nedenle şehre Arapça ‘kamp’ anlamına gelen ‘Kairuwan’ (Kayrevan) ismi verilmiştir. Kayrevan, aynı zamanda Afrika’nın ilk Müslüman şehridir ve Afrika’daki ilk cami (Ukbe bin Nafi Cami) bu şehirde yapılmıştır. Araplar, Roma ve Avrupa emperyalizminden farklı olarak bölgede gelişmiş bir medeniyete sahip yerleşik sömürgeler kurmamışlardır (Knapp, 1977, 19). Araplar maddi medeniyet anlamında kendi dilleri ve dinleri dışında Mağripe fazla bir şey getirmemişlerdir (Knapp, 1977, 20). Arapların hâkimiyeti altındaki Berberiler Araplaşmış ve İslamlaşmışlardır. Mağrip’te Arapların hâkimiyetinden çok Arap dili ve İslam kültürünün hâkimiyeti görülmüştür (Knapp, 1977, 17). Mağrip’te kurulan Arap İmparatorluğu bölgeyi Mağrip ya da Arap dünyasının batısı haline getirmiş ve bölgeye günümüze kadar devam edecek olan Arap-Berberi unsurunu eklemiştir. Berberi kimliği bundan sonraki dönemde kendini İslam medeniyeti ve Arap dili ile ifade etmeye başlamıştır (Knapp, 1977, 20).

16. yy.’da Osmanlı İmparatorluğu Mağrip’te egemen oluncaya kadar Arap kültürü ve siyasi gücü Mağrip’te biri doğuda İfrikiya² diğeri ise batıda Fas olmak üzere iki merkezde etkinliğini sürdürmüştür (Knapp, 1977, 21). İfrikiya’da sekiz yüz yıllık Arap hâkimiyetinde dört hanedan birbiri ardına hâkimiyet kurmuşlardır. Bunlardan ilki başkentleri Kayrevan olan Ağlebilerdir (Knapp, 1977, 21). Ağlebiler (800–909) 9. yy.’da Sicilya’yı fethetmiş ve burayı Müslüman bir devlet yapmışlardır (Knapp, 1977, 21). Fatımiler (909–969), Tunus’a yerleşmişler ve Mehdiye’yi başkent kabul etmişlerdir. Daha sonra doğuya yönelerek Mısır’ı fethedip, Kahire’yi kurmuşlar ve bu şehri başkent yapmışlardır. Mısır’ın fethinden sonra Fatımilerin lideri Ubeydullah el-Mehdi Mısır’ın Fatimi halifesi olarak tanınmaya başlanmıştır (Parker, 1987, 6). Fatımiler, Mısır’a geçtikten sonra Tunus’un yönetimini Berberi bir aile olan ve kendilerine bağlı olan Zirilere devretmişlerdir. Ziriler 1048 yılında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu bağımsızlık ilanından sonra Fatimi halife iki bedevi Arap kabileyi Zirilere saldırmak ve İfrikiya’yı ele geçirmek için görevlendirmiştir (Knapp, 1977, 21). Banu Hilal ve Banu Sulaym kabileleri bölgede büyük soruna neden olmuşlar, Kayrevan’ı yakıp yıkmışlar ve bölgeyi sorunlu bir bölge haline getirmişlerdir (Knapp, 1977, 21). Banu Hilal kabilesi, Zirileri yenilgiye uğratmış ve daha sonra Sicilya’daki Normanlar 1148’de bölgeye gelerek Mehdiye’yi ele geçirerek Zirilerin varlığına son vermişlerdir (Parker, 1987, 6).

13. yy.’da Hafsiler yeni bir hanedanlık kurmuşlardır. Hafsiler köken olarak Berberiydiler ve Fas’taki Almohad hareketinin başlaması ile doğrudan bağlantılıydılar. Hafsilerin başkenti Tunus’tu ve Hafsiler, İfrikiya’da iki yüz elli yıldan fazla bir süre hüküm sürmüşlerdir (Knapp, 1977, 22). 1574 yılında da Sinan Paşa Tunus’u fethettikten sonra Hafsi hanedanının bölgedeki hâkimiyeti sona ermiştir. Hafsilerin döneminde Hristiyan Avrupa ile görece bir barış ve yoğun ticari ilişkiler vardı. Ancak 16. yy.’da bu değişmiş ve Hristiyan İspanya, İfrikiya ve Endülüs’teki İslam devletine ve Fas’a karşı saldırılara başlamıştır.

İspanya, 1492’de Endülüs’teki Arapları (Moorları) İspanya’dan çıkarttıktan sonra 1497’de Melilla’yı, 1505’te Cezayir’deki Mersa el-Kebir’i, Penon de Velez’i, 1508’de Fez’i ve 1509’da Oran’ı ele geçirmiştir (Parker, 1987, 8). Faslılar, 1541’de Agadir’i ve 1561’de Tanca da dâhil olmak üzere Atlantik’teki limanların çoğunu tekrar ele geçirmişlerdir (Parker, 1987, 8). İspanya Akdeniz’deki dört önemli limanı Ceuta, Penon de Alhucemas, Melilla ve Chafarinas Adalarını elinde tutmayı başarmıştır (Parker, 1987, 8). Bu liman şehirleri bugün hala İspanya’nın kontrolündedir. Bu dönemde İfrikiya’daki Araplar yükselişte olan Osmanlı devletinden yardım beklemişlerdir (Knapp, 1977). Osmanlı Devleti İspanyolları bölgeden uzaklaştırdıktan sonra bölgede kendi hâkimiyetini kurmaya başlamıştır. 1511 yılında İspanya Cezayir körfezinde küçük bir adayı işgal edince buna karşılık olarak Cezayirli Osmanlı bir kosa olan Oruç Reis’ten yardım istemişlerdir (Parker, 1987, 8). Oruç Reis 1514’te Cezayir’in doğusunda küçük bir liman olan Cerbe’yi ele geçirmiş ve 1516’da Cezayir’e girerek kendini Cezayir’in sultanı ilan etmiştir (Parker, 1987, 8). Amacı bölgede Hıristiyan saldırılarına karşı durabilecek güçte bir İslam devleti kurmaktır. Oruç Reis ve kardeşi Barbaros Hayrettin (Hızır Reis) 1525 yılına kadar İspanyolları ele geçirdikleri adadan çıkaramamışlardır. Bu dönemde yerel halkla da sorun yaşayan Barbaros Hayrettin Osmanlı padişahına biat etmiş ve kendi kontrolündeki toprakları Osmanlı toprağı haline getirmiştir (Parker, 1987, 8). Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman da Barbaros Hayrettin’e paşalık unvanı vermiş ve bölgenin emiri ilan etmiştir. Böylece Mağrip’te Osmanlı hâkimiyeti başlamış oldu (Parker, 1987, 8).

Barbaros Hayrettin Paşa 1534 yılında Tunus’u almıştır. Tunus daha sonra birkaç kez Osmanlıların elinden çıksa da 1574 yılından sonra 19. yy.’da Fransızların eline geçinceye kadar Osmanlı kontrolünde kalmıştır. Osmanlılar Fas’ı işgal edememiş ve Fas bağımsızlığını korumuştur. Bu dönemde Fas’ta Sharifian Hanedanlığı hüküm sürmüştür. Osmanlılar batıda Cezayir’in ötesine geçemediler (Parker, 1987, 9). Osmanlı döneminde Cezayir, Tunus ve Fas arasındaki ayırım 16. yy.’dan itibaren belirginleşmiştir (Parker, 1987, 9). Osmanlı yönetiminde Cezayir İstanbul’dan otonom bir şekilde yeniçeri ve korsanlarca desteklenen merkezden atanmış dayılar tarafından yönetilmiştir (Parker, 1987, 9). 1671’den 1830’da Cezayir Fransız kontrolüne geçinceye kadar Cezayir’de askeri oligarşik bir hükümet vardı. Bu hükümet iyi eğitim görmüş bir orduya dayanıyordu ve ülke Osmanlı padişahının nominal süzerenliği altında yerel soyluların rızası ile yönetiliyordu (Abun-Nasr, 1975, 175). Ülke askeri bir yönetimle yönetiliyordu, temel amaç barışı korumak, adaleti sağlamak ve vergileri toplamaktır (Abun-Nasr, 1975, 175). Cezayir’in başkenti Cezayir şehrinin yönetiminden dayı sorumluydu. Ülke doğu, orta ve batı olmak üzere üç bölgeye, beyliğe bölünmüştü, bu bölgelerin dışında kalan bölgeleri beyler yönetiyordu (Abun-Nasr, 1975, 176). Osmanlı yönetiminde Cezayir şehri hariç Cezayir’in önemli şehirleri önemlerini kaybetmişler ve kent yaşamı çöküş yaşamıştır. Diğer yandan kırsal kesim Osmanlı yönetiminden fazla etkilenmemiştir. Kabile yaşamı en önemli toplumsal

örgütlenme şekli olarak varlığını devam ettirmiştir (Abun-Nasr, 1975, 176). Cezayir'in gelirlerinin önemli bir kısmı korsanlıktan sağlanmıştır.

Osmanlılar Tunus'u da Cezayir gibi yeniçeriler tarafından desteklenen merkezden atanmış dayılar ile yönetmişler, bu dayılar zamanla otonomi kazanmışlardır (Abun-Nasr, 1975, 178). Tunus'taki Osmanlı yönetiminin başında İstanbul tarafından atanan dayılar vardı ve bunlara iç meselelerin idaresinden, vergilerin toplanmasından sorumlu beyler yardım ediyordu. Zamanla Tunus'ta dayının gücü artmış ve bu da Tunus'ta hanedanlık yönetiminin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Abun-Nasr, 1975, 178). Cezayir'den farklı olarak Tunus'ta 1702'den itibaren Tunus'u Osmanlı İmparatorluğunun bir vassalı olarak yöneten yerel bir dayılar hanedanlığı kurulmuştur. Bu hanedanlık 1881'de Fransızlar Tunus'u himayesi altına alıncaya kadar devam etmiştir (Parker, 1987, 10).

16. yy.'da Libya Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Osmanlı bir korsan olan Turgut Reis Trablus'u ele geçirmiştir. 18. yy.'a kadar yani 1711'e kadar Trablus (Libya) İstanbul tarafından atanan dayılar tarafından yönetilmiştir. 1711 yılında Karamanlı Ahmet Trablus'ta Osmanlı dayısı Muhammed Halil Amis'i devirerek yönetimi ele geçirmiş ve 1835 yılına kadar Libya'yı yönetecek olan Karamanlı hanedanını kurmuştur (Abun-Nasr, 1975, 196). Osmanlı padişahı Üçüncü Ahmet, Karamanlı Ahmet'i Trablus'un dayısı ve valisi olarak kabul etmiştir. Böylece Libya'da da Tunus'taki gibi bir hanedanlık rejimi kurulmuştur. Karamanlı hanedanı boyunca ülkenin temel gelir kaynağı korsanlıktı (Abun-Nasr, 1975, 196). Karamanlı hanedanı 1803 yılında ele geçirilen bir Amerikan ticari gemisi olan Philadelphia nedeniyle ABD ile o dönemde bir anlaşmazlık yaşamıştır (Vandewalle, 2006, 16). 1815 yılından itibaren Avrupalı güçlerin özellikle İngiltere ve Fransa'nın hanedanlık üzerindeki etkisi Karamanlı hanedanlığının sonunu getirmiştir (Abun-Nasr, 1975, 199). Ayrıca 1815 Viyana Kongresi ile deniz korsanlığının yasaklanması, temel gelir kaynağını yitiren hanedanlığın sonunu hazırlayan diğer bir etkidir (Abun-Nasr, 1975, 200). 1835 yılında Karamanlı hanedanı sona erdikten sonra Osmanlı İmparatorluğu Trablus'ta egemenliğini tekrar inşa etmiştir.

19. yy.'da Avrupalı güçler Mağrip'i sömürgeleştirmeye başlamışlardır. 1830 yılında Fransa, Cezayir'i fethetmiş ve sömürgeleştirmiştir. 1962 yılında bağımsızlığını kazanana kadar Cezayir bir Fransız sömürgesi olarak varlığını sürdürmüştür. Cezayir'in fethinden sonra 15 Nisan 1881 yılında imzalanan Bardo Anlaşması ile Tunus da Fransa'nın himayesi altına girmiştir (Abun-Nasr, 1975, 279). Cezayir'den farklı olarak Tunus'ta yönetimde olan Muhammed al-Sadık Bey devletin yönetimini elinde tutacaktı ancak bütün kontrol Fransa'nın eline geçmiştir (Abun-Nasr, 1975, 279). Fransız himaye rejimi Tunus 1956 yılında bağımsızlığını elde edinceye kadar sürmüştür.

1880'li yıllarda 1861 yılında birliğini sağlayan İtalya sömürgecilik yarışına katılmış ve o dönemde hiçbir Avrupalı gücün üzerinde sömürgeci emelleri olmayan Osmanlı'nın Trablus'taki (Libya) topraklarına göz dikmiştir. O dönemde Tunus ve Cezayir Fransa'nın, Mısır ise İngiltere'nin kontrolündeydi. 1880'li yıllarda Trablus, Sirenaik ve Fizan hiçbir Avrupalı gücün kontrolünde değildi, bu nedenle İtalya bölgeyi kendi kontrolüne alabilmek için diplomatik çabalarını artırmıştır (Abun-Nasr, 1975, 308). Ancak o dönemde Fransa ve İngiltere, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile üçlü ittifaka dâhil olan bir İtalya'yı Libya'da görmek istemediklerinden İtalya herhangi harekette bulunamamıştır (Abun-Nasr, 1975, 308). 1902 yılında Fransa ve İngiltere'nin Fas ve Mısır konusunda anlaşmaya varmaları, İtalya'ya Libya konusunda serbestçe hareket etme imkânı sağlamıştır. Ancak bu dönemde de Osmanlı'nın üçlü ittifaka katılması ve Almanya'nın koruması altına girmesi İtalyanların harekete geçmesine bir kez daha engel olmuştur (Abun-Nasr, 1975, 308). İtalya 1902'de Trablus'a sistematik bir şekilde iktisadi olarak nüfuz etmeye başlamış ve bölgede İtalyan postanesi ve hastanesi kurulmuştur (Abun-Nasr, 1975, 308). İtalyan Banco di Roma bu dönemde barışçı nüfuz politikası kapsamında bölge ticareti, hafif sanayi, tarım ve gemiciliği üzerindeki kontrolünü Trablus, Bingazi, Zlitan, Khums ve Misrata şehirlerinde şubeler açarak genişletmiştir (Vandewalle, 2006, 21).

1908 yılında İkinci Meşrutiyetin ilanı ile yönetime gelen İttihat ve Terakki Komitesinin İtalya'nın bölgeye iktisadi olarak nüfuz etmesini önlemek için aldığı tedbirler ve Haziran 1911'den itibaren Almanya'nın Trablus bölgesine nüfuz etmeye başlaması İtalya'nın Libya'ya karşı askeri harekât başlatma kararı almasına neden olmuştur (Vandewalle, 2006, 22; Abun-Nasr, 1975, 309). 23 Eylül 1911'de İtalya, İttihat ve Terakki Komitesinin Trablus'taki şubesinin faaliyetlerinin Trablus'taki İtalyan halkının yaşamını tehdit ettiğini ileri sürerek İstanbul'a bir protesto göndermiştir (Abun-Nasr, 1975, 309). Osmanlı Devleti bu iddiaları reddetmiş, bunun üzerine İtalya 26 Eylül 1911'de Trablus'taki İtalyan vatandaşlarını korumak için Trablus ve Sirenaik'i işgal edeceği konusunda Osmanlılara bir ultiimat vermiştir (Abun-Nasr, 1975, 309). İtalya İstanbul'dan yirmi dört saat içinde işgali onaylamasını istemiştir. İstanbul bu teklifi reddedince İtalya Ekim 1912'de Trablus'un işgaline başlamıştır. İtalyanlar Libya'nın beş önemli limanı olan Tobruk, Trablus, Derne, Bingazi, Khums'u işgal etmişlerdir (Abun-Nasr, 1975, 309). Ancak yerel direnişle karşılaşan İtalyanlar 18 Ekim 1912'de İsviçre'nin Uşi kentinde imzalanan barış anlaşmasına kadar daha ileriye gidememişlerdir. Uşi anlaşması ile Osmanlı Libya'daki egemenlik haklarını İtalya'ya devretmiştir. Sadece Osmanlı padişahı halife sıfatı ile bölgedeki Müslümanların ruhani lideri olarak kalmıştır (Abun-Nasr, 1975, 311).

Osmanlı Devletinin bölgeden çekilmesinden sonra da İtalyanların yerel kabilelerle mücadelesi devam etmiş ancak İtalya Libya'nın iç bölgelerine fazla nüfuz edememiştir. İtalya kısa bir süre Libya'nın iç bölgelerini işgal etse de Birinci Dünya Savaşı sırasında 1915'te İtalya Libya'nın iç bölgelerini boşaltarak kıyı

bölgelerine çekilmiştir (Abun-Nasr, 1975). Libya’da Senusiler’in İtalyanlara karşı direnişi İtalyanların Libya’nın iç bölgelerine girmesine engel olmuş ve bu direniş 1943 yılına kadar sürmüştür. Ocak 1943’te İngiliz ve Fransızlar, İtalyanları Libya topraklarından çıkarmışlardır. İngilizler Trablus ve Bingazi’yi, Fransızlar Fizan bölgesini ele geçirmişlerdir. Senusiler’in direnişi devam etmiş ve Senusi emiri İdris es-Senusi 14 Aralık 1951’de bağımsızlık ilanında bulunmuş ve 1 Ocak 1952’de Birleşmiş Milletler Libya’nın bağımsızlığını tanımıştır.

Fas, 30 Mart 1912 yılında Fas sultanı Abdül Hafız ile yapılan anlaşma ile Fransız himayesi altına girmiştir (Abun-Nasr, 1975, 303). İspanyollar ise Fas’ın Kuzey bölümünü 27 Kasım 1912’de işgal ederek kendi nüfuz sahalarını kurmuşlardır.

1930’lu yıllarda bütün Mağrip Tanca hariç, Tanca sekiz Avrupalı devletin katıldığı bir hükümet tarafından yönetiliyordu, Fransız, İtalyan ve İspanyol hâkimiyeti altına girmişti (Knapp, 1977, 45). Mağrip bölgesinde Fransızlar ve İtalyanlar Roma İmparatorluğunun mirasçısı olarak hareket etmişler ve bin dört yüz yıl önce kesintiye uğrayan bir görevi yerine getirdikleri iddiasında olmuşlardır. İtalyanlar önce yerel parlamenter hükümetler kurma düşüncesinde olsa da daha sonra Faşist rejimin etkisiyle antik Roma’yı model kabul etmişlerdir (Knapp, 1977, 45). Fransızların amacı ise Arap Devletlerini modern bir formda yeniden canlandırmaktan daha çok neo-Fransız devletler yaratmaktı ve bu devletler daha önce Fransa’nın Roma medeniyeti ile olan ilişkilerine benzer şekilde Fransız medeniyeti ile ilişki kuracaktı (Knapp, 1977, 45).

İspanyollar Fas’ta hâkimiyet kurdukları bölgede 19. yy. Avrupa emperyalizminden farklı daha çok Arap emperyalizmine yakın bir yol izlemişlerdir (Knapp, 1977, 48). Buna göre fethettikleri bölgede asimilasyona yönelmişlerdir. Bu asimilasyon dine ve dile dayanan ve evliliklerle desteklenen bir asimilasyondur. İspanyol yöneticiler, Fas halkıyla kültürel bir ortaklık kurma amacındaydılar, daha çok bir Hispano-Arap kültür yaratılmasını amaçlıyorlardı (Knapp, 1977, 48).

1930’lu yıllarda önce Fas daha sonra Tunus ve Cezayir’de yükselişe geçen milliyetçilik akımı Mağrip ülkelerinin 20. yy’ın ikinci yarısında bağımsızlıklarını kazanmaları ile sonuçlanmış ve Mağrip bölgesi Cezayir, Libya, Moritanya, Fas ve Tunus gibi bağımsız devletlerden oluşan bir bölge olarak bugünkü haline ulaşmıştır. Fas ve Tunus, Mart 1956’da Fransız hâkimiyetinden kurtularak bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Libya Aralık 1951’de bağımsızlığını ilan etmiş ve 1 Ocak 1952’de Birleşmiş Milletler Libya’nın bağımsızlığını tanımıştır. Moritanya, 28 Kasım 1960’ta Fransız hâkimiyetinden kurtularak bağımsızlığını kazanmıştır. Cezayir ise sekiz yıl süren (1954–1962) Fransa’ya karşı yapılan bir bağımsızlık savaşından sonra 1 Temmuzda yapılan referandumun ardından 5 Temmuz 1962’de bağımsızlığına kavuşmuştur.

4. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Siyasal Yapılanma

Sömürgecilik sonrası dönemde bölgede ortaya çıkan bağımsız devletler ulus-devletler şeklinde örgütlenmişlerdir. Bağımsızlık sonrası dönemde Mağrip bölgesindeki ulus-devlet yapıları farklı özellikler gösterse de otoriter ve oligarşik bir yapıda olmuşlar ve siyasi güç küçük bir azınlığın elinde kalmıştır. Cezayir, Tunus ve Moritanya’da başkanlık tipi cumhuriyet yönetimi kurulurken, Libya’da cumhuriyet yönetimi, Fas’ta ise anayasal monarşi kurulmuştur. Baskıcı güçlü otoriterlik Mağrip bölgesindeki ülkelerde yaygınlaşmıştır (Naylor, 2009, 244). Mağrip ülkelerinde özellikle istihbarat örgütleri (*mukhabarat*) otoriter yapıyı güçlendirmiştir (Entelis, 2008). Baskıcı yönetim anlayışı sosyo-ekonomik sorunlarla birleşince 2011 yılı başlarında bölgede önce Tunus’ta başlayan daha sonra Cezayir, Fas ve Libya’ya yayılan ve ‘Arap Baharı’ olarak adlandırılan halk ayaklanmaları Mağrip’teki otoriter siyasi yapının meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda Tunus ve Libya’da otoriter yönetimler devrilmiş ve bu ülkelerde çok partili demokratik düzene geçiş çabaları başlamıştır. Ayrıca Cezayir ve Fas’ta da siyasi liberalizasyona yönelik siyasi reformlara gidilmiştir.

1980’li yıllarda bölgede ortaya çıkan siyasi ve iktisadi bunalım bölge ülkelerini siyasi ve iktisadi liberalizasyona yöneltmiştir. Tunus’ta 1988’de, Cezayir’de 1989’da ve Moritanya’da 1991’de çok partili sisteme geçilmiştir. 1988’de Fas kralı muhalefet partilerinin sisteme dâhil olmasına izin vermiştir. 1988 Ekiminde Cezayir’de, 1990’da Fas’ta sosyo-ekonomik sorunlar nedeniyle halk ayaklanmaları çıkmıştır. Tunus’ta Kasım 1987’de General Zeynel Abidin Bin Ali kansız bir darbe ile başkan Habib Burgiba’yı devirerek yönetimi ele almıştır. Bin Ali kendisine iki hedef belirlemiştir: biri demokratikleşme, diğeri ise ulusal uzlaşmadır (Sadiki, 2008, 109). Eylül 1988’de Bin Ali demokratik ilkelerin uygulanması ve Tunus’taki sistemin çoğulcu, liberal demokrat bir sisteme dönüşmesini sağlamak amacıyla bütün siyasal partiler arasında oluşturulan ulusal pakta aracılık etmiştir (Cavatorta, 2004, 9). Ancak siyasi liberalizasyon bölgeye istikrar getireceğine bunalımı iyice derinleştirmiştir. Mağrip ülkelerinde siyasal İslami hareketlerin hızla yükselişi ve mevcut rejime meydan okur hale gelmeleri mevcut rejimleri endişelendirmiş ve siyasi liberalizasyondan kısa sürede vazgeçilerek otoriter yönetime tekrar dönmüştür.

Cezayir’de 1988 Ekiminde patlak veren halk ayaklanmasının kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra 1988–1992 yılları arasında Devlet Başkanı Şadli Bencedid ülkede liberalleşme ve demokratikleşmenin önünü açan bir dizi siyasi reforma girişmiştir. Özellikle, 1989’da kabul edilen yeni anayasa ile devletin isminden sosyalizm kelimesi çıkarılmış, vatandaşlara yeni hak ve özgürlükler getirilmiş, çok partili siyasi yaşamın önündeki engeller kaldırılmış ve ordunun siyasetteki rolü azaltılmıştır (Güney ve Çelik, 2007, 111). Ancak bu siyasi liberalizasyon ve demokratikleşme süreci ülkede İslami Selamet Cephesi’nin (FIS) 1989’da

kuruluşu ile birlikte siyasal İslam'ın yükselişi için uygun bir zemin oluşturmuştur. Cezayir'de 1991 aralığında yapılan parlamento seçimlerinin ilk turunu ezici bir çoğunlukla kazanan FIS, Cezayir'deki mevcut yönetimi endişelendirmiştir. Ocak 1992'de FIS'in olası bir zaferine karşı Devlet Başkanı Bencedid istifa etmiş ve parlamentoyu feshetmiştir. Bunun üzerine anayasa konseyi bu beklenmeyen durum karşısında yönetimin ordu, başbakan, anayasa konseyi ve yargı otoritelerince devralındığını ilan etmiştir. Başbakan Sid Ahmed Ghazali Güvenlik Yüksek Konseyi ile yaptığı toplantıdan sonra seçim sürecinin devam edemeyeceğini ilan etmiş ve Devlet Yüksek Konseyi kurulmuş ve yürütme gücü bu organa verilmiştir. Bunun yanında yasama yetkisi de yeni kurulan Ulusal Danışma Konseyine devredilmiştir. 16 Ocak 1992'de Cezayir Kurtuluş Cephesinin (FLN) kurucularından olan Muhammed Boudiaf ordu tarafından Devlet Yüksek Konseyinin başına getirilmiştir. Daha sonra ülkede olağanüstü hal ilan edilmiş, FIS kapatılmış ve bu süreç ordu ve ülkedeki İslami gruplar özellikle de FIS'in askeri kanadı İslami Selamet Ordusu (AIS) arasında uzun yıllar sürecektir olan bir iç savaşı başlatmıştır (Mohamedou, 1999, 214-215). 1990'lı yıllarda yaşanan istikrarsızlık ve şiddet, 1999 Nisanında Abdülaziz Bouteflika'nın başkan olmasından sonra azalış göstermiş ve ülkede görece bir istikrar dönemi yaşanmaya başlamıştır. 1999 yılında çıkarılan Sivil Uyum Yasası ve 2005 yılında çıkarılan Barış ve Ulusal Uzlaşma Şartı gibi İslami militanlara genel af getiren inisiyatifler ülkede gerilimin azalması ve barış, istikrar ve güvenlik ortamının tekrar kurulmasında önemli bir rol oynamıştır (Aghrout, 2008). 2011 yılı başlarında Mağrip bölgesinde görülen halk ayaklanmalarına benzer şekilde sosyo-ekonomik sorunlar nedeniyle Cezayir'de Bouteflika yönetimine karşı gösteriler yapılmıştır. Bu gösteriler karşısında Cezayir hükümeti 1992 yılında ilan edilen olağanüstü hali 24 Şubat 2011 tarihinde kaldırmıştır. 17 Nisan 2014 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine FLN'nin adayı olarak katılan Bouteflika kullanılan oyların yüzde 81,5'ünü alarak tekrar cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Tunus'ta ise Bin Ali 1989 Nisanında yapılan parlamento seçimlerinde mevcut yönetime muhalif olan siyasal İslami partiler önemli bir başarı kazanınca siyasi liberalizasyon sürecini durdurmuştur. Bin Ali başta İslami muhalefet olmak üzere tüm muhalefeti bastırmak için sert önlemler almış ve Tunus'ta otoriter bir polis devleti kurmuştur (Mohamedou, 1999, 232). İster laik olsun ister dini, bütün muhalefet yasaklanmış, hapse atılmış veya baskı altında tutulmuş ve bütün siyasi güç başkan Bin Ali'nin elinde kalmıştır (Entelis, 2008, 19). Tunus'ta yirmi dört yıl süren Bin Ali yönetimi, Ocak 2011'de Bin Ali'nin baskıcı otoriter yönetimi ve sosyo-ekonomik sorunlar nedeniyle patlak veren ve 'Yasemin Devrimi' olarak adlandırılan halk ayaklanması sonucu sona ermiştir. Ülkeyi terk etmek zorunda kalan Bin Ali'nin yerine vekâleten Meclis Sözcüsü Fuad el-Mubaza başkanlık görevini üstlenmiştir. Bin Ali sonrası dönemde yeni anayasayı hazırlamakla yükümlü olacak Ulusal Kurucu Meclis üyelerini belirlemek için 23 Ekim 2011 tarihinde yapılan genel seçimler ılımlı İslami bir parti olarak nitelendirilen Ennahda Partisinin zaferiyle sonuçlanmıştır. Seçimin galibi Ennahda Partisi,

parlamentoda hükümeti tek başına kurmak için gerekli olan mutlak çoğunluğu sağlayamadığı için Cumhuriyet için Kongre Partisi ve Ettakatol Partisi ile koalisyon hükümeti kurmuştur. Ettakatol Partisi lideri Mustafa Bin Cafer Kurucu Meclis başkanlığına seçilmiştir. Kurucu Meclis 2011 Aralığında yeni anayasa hazırlanıp seçimler yenileninceye kadar geçecek bir yıllık sürede cumhurbaşkanlığı görevini yürütmek üzere Cumhuriyet için Kongre Partisi lideri Monsef Mazruki'yi cumhurbaşkanı seçmiştir. Mazruki koalisyon ortakları arasında varılan anlaşma uyarınca Ennahda Partisi genel sekreteri Hamadi Cibali'yi Tunus'un yeni başbakanı olarak hükümeti kurmuştur. 2013 yılında yaşanan bir dizi siyasi suikast ülkeyi siyasi bir krizin içine sürüklemiş ve ilk olarak Şubat 2013'te Cibali'nin istifası sonrasında başbakanlığa Cibali hükümetinin İçişleri Bakanı Ali el-Arayyid getirilmiş; daha sonrasında Eylül 2013'te Tunus Barosu, Meslek Odaları Birliği, Sendika ve Tunus İnsan Hakları Birliği arasında yürütülen Ulusal Diyalog Müzakereleri'nde çıkan iktidarın seçilmişlerden alınarak teknokratlara devredilmesi kararı sonrasında el-Arayyid de istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı Marzuki, Ulusal Diyalog Müzakerelerinde çıkan uzlaşmaya uygun olarak el-Arayyid hükümetinin teknokrat Sanayi Bakanı Mehdi Cuma'yı yeni hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. 24 Ocak 2014'te Tunus Parlamentosu yeni anayasayı kabul etmiştir. 26 Ekim 2014'te yapılan parlamento seçimlerinin galibi El-Baci Kaid es-Sebsi liderliğindeki laik bir parti olarak nitelendirilen Nida Tunus Partisi olmuştur. 23 Kasım ve 21 Aralık 2014 tarihlerinde iki turlu olarak gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kullanılan oyların yüzde 55'ini alan Nida Tunus Partisi'nin adayı El-Baci Kaid es-Sebsi cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Siyasal İslam'ın mevcut rejim tarafından Tunus ve Cezayir'deki kadar büyük bir tehdit olarak algılanmadığı Fas'ta Kral İkinci Hasan İslami muhalefete karşı sert önlemler almasa da 2011 yılına kadar Fas'ta da gerçek bir siyasi liberalizasyon görülmemiştir. Fas'ta siyasi güç kralın elinde kalmaya devam etmiştir. Cezayir'deki olayların kendi başına da gelmesinden endişe eden Fas'taki İslami hareket siyasi arenadan çok toplumsal arenada etkin olmaya çalışmıştır (Mohamedou, 1999, 230). Sosyo-ekonomik koşulları kötü olan halk kitlelerine sosyal hizmet sunma üzerine yoğunlaşmış ve bu kesimler arasında önemli bir popüleriteye kavuşmuştur (Mohamedou, 1999, 230). 1999 yılında Kral İkinci Hasan'ın ölümünden sonra yerine oğlu Altıncı Muhammed geçmiştir. Kral Altıncı Muhammed, ülkede insan haklarının gelişimi konusunda önemli adımlar atmaya başlamış ve öncelikle "kurşun yılları" olarak nitelendirilen Fas'taki siyasi muhaliflerin baskı altında tutulduğu ve insan hakları ihlallerinin yaygın olduğu yıllar ile hesaplaşmaya yönelmiştir (White, 2008, 96). Kral Altıncı Muhammed, Hakkaniyet ve Uzlaşma Komisyonunu, "kurşun yılları" araştırmak; kendi deyimiyle Fas'ı geçmişi ile barıştırmak amacıyla kurmuştur. Kral Altıncı Muhammed, 1991'den beri görev yapan İçişleri ve Enformasyon Bakanı Driss Basri'yi Kasım 1999'da görevden almış, İnsan Hakları Danışma Konseyini güçlendirmiş ve ceza kanunu değiştirerek işkenceyi yasaklamıştır (White, 2008,

97). Kral Altıncı Muhammed, 2000 yılında İslamcı muhalif Şeyh Abdüsselam Yasin'in ev hapsine son vermiş ve Amazigh Kültürü İçin Kraliyet Enstitüsünü kurarak yükselen Berberi hareketini tanımıştır (Naylor, 2009, 233). Arap Baharı etkilerini Fas'ta da göstermiş, 2011 Şubatında demokratik reform talepleriyle patlak veren halk ayaklanmaları sonucu Kral Altıncı Muhammed, kendi yetkilerini diğer anayasal kurumlar olan meclis ve başbakan ile paylaşmasını öngören anayasal reformlara yönelmiştir. Kralın yetkilerini sınırlayan anayasal değişikliklerin 1 Temmuz 2011 tarihinde halk oylaması ile kabul edilmesinden sonra 25 Kasım 2011 tarihinde yapılan ilk genel seçimleri ılımlı İslami bir parti olarak nitelendirilen Adalet ve Kalkınma Partisi (PJF) oyların yüzde 27'sini alarak ve üç yüz doksan beş sandalyeli parlamentoda yüz yedi milletvekili kazanarak birinci parti olarak çıkmıştır. Seçim sonrasında PJD, İstiklal Partisi (PI), Halk Hareketi (MP) ve İlerleme ve Sosyalizm Partisi'nden (PPS) bir koalisyon hükümeti kurmuştur.

Moritanya'da 1991 yılında ülkeyi 1978'den beri yönetmekte olan askeri konsey ülkede 1980 ve 1990 yılları arasında yaşanan sosyal huzursuzluğa son vermek için liberalizasyon sürecini başlatacağını ilan etmiştir (Mohamedou, 1999, 223). Devlet başkanı Maaouya Ould Sid Ahmed Taya ülkede siyasi liberalizasyon ve demokratikleşmenin yolunu açacak bir anayasa hazırlatmış ve ülkede çok partili yaşama geçilmiştir. Ould Taya'nın, ülkede siyasi liberalizasyon ve demokratikleşmenin yolunu açacak bir anayasa hazırlatması konusunda Moritanya'ya mali yardım sağlayan Fransa ve ABD'nin uyguladıkları baskı diplomasisi etkili olmuştur (Ould-Mey, 2008, 79). Bu anayasaya rağmen Moritanya'da siyasi liberalizasyon görüntüde kalmış ve Ould Taya'nın yönetimindeki otoriter rejim varlığını sürdürmüştür. Ülkedeki İslami hareketler rejim için ciddi bir tehdit oluşturmadığı için siyasi sürece barışçı bir şekilde katılmalarına izin verilmiştir (Mohamedou, 1999, 225). Ould Taya'nın otoriter rejimi muhalifleri baskı altında tutarken kabilecilik ülkedeki siyasi yaşamın önemli bir parçası olmuştur. 3 Ağustos 2005'te başkan Ould Taya, Suudi Kral Fahd'ın cenazesi için Suudi Arabistan'da bulunduğu sırada Albay Ely Ould Muhammed Vall önderliğindeki subaylar tarafından askeri bir darbe ile devrilmiştir. Darbeciler, mevcut rejimin despotik uygulamalarını sona erdirmek ve açık ve şeffaf bir demokratik düzen için uygun ortamı hazırlamak amacıyla Adalet ve Demokrasi Askeri Konseyini kurduklarını açıklamışlar ve bu Konsey siyasi suçlular için genel bir af ilan etmiştir (Ould-Mey, 2008, 81). Daha demokratik ve çoğulcu bir siyasi yapı kurmak amacıyla anayasada yapılan değişiklikler 25 Haziran 2006'da yapılan halk oylamasında yüzde 96'lık bir çoğunluk desteği ile kabul edilmiştir. Anayasada yapılan değişikliklerle başkanlık süresi beş yıl ve en fazla iki dönemle sınırlandırılıyor ve başkanlık için 75 yaş sınırı getiriliyordu. Ayrıca bu değişikliklerle başbakanın başkanlık edeceği bir bakanlar kurulu kurulması benimseniyor ve Ulusal Meclise gerektiğinde hükümete güvensizlik oyu verme yetkisi tanınıyordu (Zisenwine, 2007, 488). Bu değişikliklerden sonra sivil siyasete dönme yolunda Ulusal Meclis seçimleri iki tur halinde 19 Kasım ve

3 Aralık 2006 tarihlerinde ve Senato seçimleri ise iki tur halinde 21 Ocak ve 4 Şubat 2007 tarihlerinde yapılmıştır. Moritanya tarihindeki ilk serbest ve çok adaylı başkanlık seçimleri iki tur halinde 11 ve 25 Mart 2007 tarihlerinde yapılmış ve Sidi Muhammed Ould Şeyh Abdullah kazanmıştır (Ould-Mey, 2008, 82). Ould Şeyh Abdullah, 6 Ağustos 2008'de General Muhammed Ould Abdülaziz tarafından yapılan askeri darbe ile devrilmiştir. 18 Temmuz 2009'da yapılan başkanlık seçimlerini ilk turda kazanan Muhammed Ould Abdülaziz 5 Ağustos 2009'da görevine başlamıştır. 2011 bahar aylarında 'Arap Baharı'nın etkileri Moritanya'da da hissedilmiş ve mevcut yönetime karşı gösteriler yapılmıştır. Ancak bu gösteriler Tunus veya Libya'daki gibi bir yönetim değişikliğine neden olmamıştır. 21 Haziran 2014 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Muhammed Ould Abdülaziz kullanılan oyların yüzde 81,89'unu alarak tekrar cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Libya'da 1 Eylül 1969'da bir darbe ile iktidarı ele geçiren Muammer Kaddafi'nin kurduğu askeri-milliyetçi sistem 2011 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Kaddafi döneminde Libya'da totaliter bir rejim hâkim olmuştur. Kaddafi döneminde bütün siyasi güç Kaddafi'nin güvenlik teşkilatı ve ordunun elinde kalmıştır. Siyasi partiler yasaklanmış ve dernekler, birlikler ve meslek kuruluşları hükümet tarafından kontrol edilmiştir. Libya'da da Moritanya gibi kabilecilik siyasi yaşamın önemli bir parçasıdır. Kaddafi döneminde ülkede İslami muhalefet yer altına inmiştir ve Libya hükümet güçleri ile mücadele sürdürmüştür (Mohamedou, 1999, 222-223). Kaddafi, İslami grupların etkisini üç aşamalı bir politika ile kontrol altına almaya çalışmıştır. İlk olarak ulemanın dini otoritesini tırpanlamış; ikinci olarak İslami fikirleri çürütmeye çalışmış ve üçüncü olarak İslami muhalefeti sert bir şekilde bastırmıştır (St John, 2008, 62-63). 2011 yılı Şubat ayına gelindiğinde 'Arap Baharı'nın etkileri Libya'da hissedilmiş ve Tunus ve Mısır'da patlak veren ayaklanmalar Libya'ya da sıçramıştır. Kaddafi karşıtı gösteriler ülkeye yayılmış ve ülkenin bazı bölgelerinde muhalif kabileler yönetimi ellerine almıştır. Bu gelişmelerin sonucunda Libya, siyasi istikrarsızlığa ve sonu Kaddafi rejiminin yıkılmasına varacak olan kanlı bir iç savaş ortamına sürüklenmiştir. Bingazi merkezli Ulusal Geçiş Konseyinin liderliği altında birleşen Kaddafi muhalifleri ile Kaddafi güçleri arasındaki iç savaşta Batılı ülkelerin desteğini alan muhalifler Ağustos 2011'de Kaddafi güçlerini yenilgiye uğratarak başkent Trablus'u ele geçirmişler ve Kaddafi'nin şehirden kaçması ile kırk iki yıllık Kaddafi yönetimi sona ermiştir. Kaddafi rejiminin yıkılmasından sonra Ulusal Geçiş Konseyi Libya'da yönetimi eline almıştır. 7 Temmuz 2012'de yeni anayasayı hazırlamakla görevli olacak ve yüz yirmisi bağımsız, sekseni bir siyasi partinin üyesi olmak üzere iki yüz üyeden oluşacak Genel Ulusal Kongre için yapılan seçimleri liberal eğilimli bir parti olarak nitelendirilen Mahmud Cibril liderliğindeki Ulusal Güçler İttifakı kullanılan oyların yüzde 48,8'ini alarak önde bitirmiştir. Bu seçimler sonrası dönemde de Libya'da beklenen istikrar ve normalleşme gerçekleşmemiştir. Farklı siyasi gruplar arasındaki siyasi güç

mücadelesi zamanla silahlı güçlerin de dahil olduğu bir iç savaşa dönüşmüş ve bu da siyasi istikrarsızlığı derinleştirmiştir.

1990'lı yılların başında Libya hariç diğer Mağrip ülkelerinde ortaya çıkan siyasi liberalizasyon ve demokratikleşme girişimleri kısa sürede sona ermiş ve otoriter rejimler tekrar bölgede hâkim olmuşlardır. Bölgedeki siyasi liberalizasyon ve demokratikleşme girişimleri demokrasiye geçişi sağlamamış ve siyasi gücün otoriter bir devletin elinde toplandığı ve kontrol ve tehdit (ordu), iş dünyası teknokrasisi ve başkanlık tipi veya monarşik olsun güçlü bir yürütmeye dayanan üçlü bir sütun üzerine kurulu güçlü otoriterlik varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Entelis, 2008, 10). 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin teröre karşı küresel savaşında Mağrip'teki mevcut rejimlere verdiği destek bu rejimlerin otoriter ve baskıcı rejimlerini güçlendirmelerine olanak sağlamıştır (Keenan, 2006, 279). 11 Eylül sonrası dönemde Bush yönetiminin Mağrip'e yönelik politikası güvenlik endişelerine ve teröre karşı küresel savaşa uygun olarak şekillenmiştir. Bölgedeki demokratikleşmenin ABD karşıtı İslami partileri iktidara taşıyacağı gerçeği ile yüz yüze kalan ABD, bölgedeki çıkarlarını tehdit etmeyecek ılımlı İslami gruplarla işbirliği halinde olan mevcut rejimleri desteklemeye başlamıştır (Zoubir, 2008, 288). ABD'nin desteğini alan bölgedeki otoriter rejimler teröre karşı savaşı siyasi muhalefeti susturmak ve baskı altında tutmak için bir araç olarak kullanmışlardır. Mevcut rejimler terör ile savaşı otoriter rejimlerini meşru göstermek için kullanmışlardır. Otoriter rejimler meşru siyasi muhalefeti dahi terörist diye nitelendirerek bastırma yoluna yönelmişler ve bölgedeki otoriterlik 11 Eylül sonrası dönemde giderek güçlenmiştir. Cezayir'de teröre karşı küresel savaş mevcut olağanüstü hali meşru kıldığı gibi mevcut rejime bir ölçüde uluslararası bir meşruiyet kazandırmış ve özellikle insan hakları ihlalleri konusunda dış dünyadan gelen eleştirileri azaltmıştır (Henry, 2008, 298). Tunus'ta Bin Ali 2001 Aralık ayında insan haklarını özellikle konuşma ve inanç özgürlüğünü kısıtlayan bir terörizm tanımına dayanan kapsamlı bir terörizm karşıtı kanun çıkarmıştır (Henry, 2008, 304).

2010 Aralık ayında Tunuslu genç Muhammed Buazizi'nin sebze sattığı arabasına polis el koymasının ardından kendini yakması sonrasında öncelikle Tunus'ta başlayan daha sonra diğer Mağrip ülkelerine yayılan halk ayaklanmaları bölgedeki otoriter yönetimler üzerinde deprem etkisi yaratmıştır. 2011 yılı Bahar aylarında Tunus'ta başlayan ayaklanmalar yirmi dört yıllık Bin Ali yönetiminin sonunu getirirken Libya'da Kaddafi güçleri ve muhalif güçler arasında patlak veren iç savaş 2011 Ağustos'unda kırk iki yıllık Kaddafi yönetiminin devrilmesi ile son bulmuştur. Fas'ta Kral Altıncı Muhammed kendi yetkilerinin sınırlayan anayasal reformlara yönelirken Cezayir'de 1992 yılından beri yürürlükte olan olağanüstü hal kaldırılmıştır.

5. Bölgesel Güvenlik Yapısı

Bağımsızlık sonrası dönemde Mağrip bölgesinde devletlerarası ilişkiler güç dengesi siyaseti ile şekillenmiştir. Bölgedeki ulus-devletlerin temel öncelikleri toprak bütünlüklerini korumak, egemenliklerini ve varlıklarını güvence altına almaktır (Zoubir, 2000, 44). Mağrip ülkeleri Vestfalyan mantığa bağlı kalmışlardır (Dris, 2008). Bölgede herhangi bir gücün hâkimiyet kurmasını önlemek ve güç dengesini korumak için bölge devletleri kısa süreli ittifaklar kurmuşlardır. Birbirleriyle az çok eşit büyüklük ve güçte beş devletin kendi aralarında oluşturdukları ve bölgede herhangi bir ittifakın ya da tek bir devletin hâkimiyet kurmasını önlemeye yönelik geçişken ve esnek ittifakların oluşturulmasına dayanan bu bölgesel sistem Morton Kaplan (2005) tarafından ortaya konan uluslararası sistem modellerinden ‘Güç Dengesi’ sisteminin temel özelliklerini yansıtmaktaydı. Mağrip’teki güç dengesi politikasına taraf olan devletler ulus devletlerini inşa etme ve güçlendirme aşamasında olan devletlerdi. Yeni ulus-devlet inşa süreci Mağrip bölgesindeki devletlerarası çatışmaların temel nedenlerinden biriydi (Zoubir, 2000, 44). Mağrip bölgesinde toprak ve sınır anlaşmazlıkları en önemli çatışma nedenlerinden biridir. Bu anlaşmazlıkların temel kaynaklarından ilki biraz önce de belirtildiği gibi sömürgecilik sonrası dönemde ulus-devlet inşa etme ve güçlendirme süreci, diğeri ise sömürgecilik döneminden miras kalan sorunlardı (Zoubir, 2000, 45).

İlk olarak Mağrip bölgesindeki ülkelerin sınırları bu ülkelerin istekleri dikkate alınmadan sömürgeci güçler tarafından çizilmiştir. Sömürge yönetimi zamanında baskı altında tutulan sorunlar, bağımsızlık sonrasında patlak vermiştir. Özellikle Fas ve Cezayir arasında yaşanan sınır anlaşmazlığı önemli bir örnek oluşturur. Fas, 1956 yılından sonra Fransa’ya Cezayir ile olan sınırının yeniden düzenlenmesi konusunda baskı yapmıştır. 1960’ların sonuna kadar Fas Cezayir’in güney-batı bölgesi üzerinde tarihsel, yasal ve dini nedenlerle hak iddia etmiş ancak 1962’de Cezayir’in bağımsızlığına kadar Fransa’yı görüşmeler yapılması konusunda ikna edememiştir. Cezayir’in bağımsızlığından sonra Cezayir ve Fas arasında artan gerginlik 1963’te iki ülke arasında birkaç hafta süren bir sınır savaşına (Kum Savaşı) dönüşmüş ancak sınır sorunu yine de çözümsüz kalmıştır. 1969 Ocağında Cezayir ve Fas İyi Komşuluk, Kardeşlik ve İşbirliği Anlaşması (Ifrane Anlaşması) imzalamışlardır. Bu anlaşma, sınır anlaşmazlığının müzakere yoluyla çözülmesinin yolunu açmıştır. 1972’de iki ülke Cezayir-Fas sınırını belirleyen ve sorunlu bölgedeki doğal kaynakların iktisadi olarak kullanılması konusunda iki ülke arasında işbirliğini sağlayan iki konvansiyona imza koymuşlardır. Cezayir bu anlaşmayı hemen onaylarsa da Fas bu anlaşmayı 1989 yılına kadar onaylamamıştır (Zoubir, 2000, 46). Cezayir’in bağımsızlığından sonra Tunus da Fas gibi Cezayir ile olan sınırın yeniden çizilmesini talep etmiştir. İki ülke arasında sınır konusunda çıkan anlaşmazlık 1970 yılında iki ülke arasında imzalanan yirmi yıllık Kardeşlik, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşmasıyla tatlıya bağlansa da sorun ancak 1993 yılında kesin olarak çözülmüştür (Dris, 2008, 249).

Bağımsızlık sonrası dönemde Mağrip bölgesinde ortaya çıkan bugün hala çözülememiş olan diğer bir güvenlik sorunu da Batı Sahra sorunudur. 1976 yılında İspanya Batı Sahra'dan çekilirken İspanya, Fas ve Moritanya arasında 14 Kasım 1975'te imzalanan Madrid Anlaşması uyarınca bölge Fas ve Moritanya arasında paylaşılmıştır. İspanya bölgeden çekildikten sonra Fas, Batı Sahra'nın kuzeyini işgal ederken Moritanya ise güneyini işgal etmiştir. Bu işgale karşı Batı Sahra'nın bağımsızlığı için mücadele eden POLISARIO Cephesi (Saguia el Hamra ve Rio de Oro'nun Kurtuluşu İçin Halk Cephesi) işgalci güçlere karşı silahlı mücadele başlatmıştır. Ayrıca Fas'ın Batı Sahra'yı kontrol altına almasına, bölgede güç dengesinin Fas lehine bozulacağından endişe eden Cezayir karşı çıkmış ve bu, iki ülke arasında bir gerilime neden olmuştur (Zoubir, 2000, 47).

Batı Sahra anlaşmazlığı zamanla bölgesel bir boyut kazanmış ve bölgede değişken ittifaklar sistemi kurulmasına yol açmıştır. Batı Sahra anlaşmazlığı, Mağrip bölgesinde Cherif Dris'in Paul Balta'dan aktardığı gibi karşılıklı güvensizliğin Fas ve Cezayir'in dış politikalarını yönlendirdiği bir soğuk savaşa neden olmuştur (Dris, 2008, 251). Cezayir'in, POLISARIO Cephesi tarafından Batı Sahra'da kurulan Sahravi Arap Demokratik Cumhuriyetini (SADC) tanıması Fas'ın Cezayir ile olan diplomatik ilişkilerini kesmesine neden olmuştur. Bu aşamada Tunus, Fas ve Moritanya'nın yanında yer alırken, Cezayir, Libya ve SADC birlikte karşıt bir blok oluşturmuşlardır (Zoubir, 2000, 47). Bölgedeki gerilime rağmen Cezayir ve Fas arasında küçük çapta çatışmalar olmuştur. Moritanya daha sonra POLISARIO Cephesinin saldırılarına daha fazla dayanamayarak 1979 Cezayir Anlaşması ile SADC'yi tanımış ve işgal ettiği topraklardan geri çekilmiştir. Akdeniz'den Senegal nehrine kadar uzanan "Büyük Fas"ı yaratma idealinin peşinde koşan Kral İkinci Hasan Moritanya'nın boşalttığı toprakları da işgal etmiştir. Fas ile POLISARIO Cephesi arasındaki savaş tarafların birbirlerini yenilgiye uğratamadıkları bir askeri çıkmaza neden olmuş ve askeri yollarla bu işi çözemeyen Fas Kralı İkinci Hasan siyasi ve diplomatik yollara yönelmiştir. 1987'den itibaren Fas, anlaşmazlığın Fas ve POLISARIO Cephesi arasında olduğunu, Cezayir ile bir sorunlarının olmadığını ilan etmiştir. Cezayir ile Fas arasında Mayıs 1988'de diplomatik ilişkiler tekrar kurulmuştur. Fas 1988 Ağustosunda Birleşmiş Milletlerin (BM) barış önerisini kabul etmiştir. Fas Kralı İkinci Hasan ile POLISARIO Cephesi 1989 Ocağında Marakeş'te buluşmalar da bu görüşme sorunun çözümünü sağlamamıştır. 1991 yılında Fas ve POLISARIO Cephesi arasında bugün hala devam eden bir ateşkes ilan edilmiştir. Ateşkes ilanından sonra BM Güvenlik Konseyinin 690 Sayılı kararı ile 29 Nisan 1991'de BM Batı Sahra Referandum Misyonu (MINURSO) kurulmuştur. Bu misyonun amacı BM Genel Sekreteri Pérez de Cuéllar'ın referandum ile ilgili planını uygulamaktır. Bu plana göre referandum hazırlığı ile geçecek geçiş süreci sonunda Ocak 1992'de yapılması öngörülen referandumla Batı Sahra'da yaşayan halk bağımsızlık veya Fas ile bütünleşme arasında bir tercihte bulunacaktı. Ancak bu referandum iki tarafın uzlaşamaması nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Tarafların üzerinde uzlaşamadıkları temel sorun referandumda kimlerin oy kullanacağıydı.

BM Planına göre referandumda 1974'te İspanyol yönetimi tarafından yapılan sayımda bölgede yerleşik gözükten yaklaşık yetmiş beş bin kişi oy kullanabilecekti. Ancak işgal altında tuttuğu dönemde Fas bu bölgeye dışarıdan kişileri yerleştirmiş ve nüfus yapısını değiştirmişti. Ayrıca Cezayir'deki mülteci kamplarında yaşayan Sahravilerin konumu da diğer önemli bir sorundu (Dursun ve Miş, 2010, 208).

1990'lı yıllarda BM Genel Sekreterinin Batı Sahra Özel Temsilcisi James Baker'ın çabaları ile Fas ve POLISARIO Cephesi bölgede bir referandum yapılması konusunda 1997'de Houston'da bir anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmaya göre referandum 1998 yılında yapılacaktı. Ancak tarafların bir kez daha uzlaşamaması nedeniyle planlanan bu referandum da gerçekleşmemiştir. 2000'li yıllarda Baker'ın hazırladığı iki plan da (Baker I³ (2001) ve Baker II⁴ (2003)) tarafların uzlaşamaması nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Günümüzde Fas ve POLISARIO Cephesi BM arabuluculuğunda görüşmelere devam etmektedirler ancak her iki taraf da kendi çözüm önerileri konusunda ısrarcı oldukları için çözümsüzlük devam etmektedir. Bu görüşmelerde, Fas, Batı Sahra'ya otonomi önerirken; POLISARIO Cephesi ise bağımsızlık, Fas'ın egemenliği altında sınırlı otonomi ya da Fas ile tamamen bütünleşme seçeneklerini içeren bir referandum yapılarak Sahravilerin kendi kaderlerini tayin hakkını kullanmalarını istemektedir. Sorunun çözümsüz kalması Mağrip bölgesinin barış, güvenlik ve istikrarını tehdit etmektedir. Özellikle sorunun çözümsüz kalması Cezayir ve Fas arasındaki ilişkilerin gergin bir şekilde devam etmesine neden olmaktadır.

1980'li yıllarda bölgede yaşanan gerginlikler, güç dengesinin korunması amacıyla esnek ve geçişken bölgesel ittifaklar sisteminin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. 1983 yılında daha önce Fas'ın yanında yer alan Tunus, Cezayir ve Moritanya ile ulusal güvenlik ve savunma meselelerine de vurgu yapan Kardeşlik ve Dostluk Anlaşması imzalamıştır. Bunun üzerine Batı Sahra konusunda Moritanya ve Tunus'un desteğini yitiren, bölgedeki güç dengesi kendi aleyhine bozulan ve bölgede yalnızlaşan Fas, Tunus ile ilişkileri bozuk olan Libya'ya yanaşmıştır. Bu dönemde ayrıca Çad'taki bir mesele nedeniyle Fransa ile arası bozulan Libya da bölgede kendine müttefik aramaktaydı (Zoubir, 2000, 49). Bunun yanında Libya, Cezayir, Tunus ve Moritanya arasındaki yakınlaşmanın Cezayir'in bölgesel bir lider olma pozisyonunu güçlendireceğinden endişeleniyordu (Dris, 2008, 250). Ayrıca, Libya, Fas ile yakınlaşarak o dönemde ABD'nin kendisine uyguladığı izolasyondan kurtulmayı amaçlıyordu (Dris, 2008, 250). 13 Ağustos 1984'te Libya ve Fas, Oujda Anlaşması ile bir ittifak kurmuşlardır. Bu şekilde 1980'li yıllarda bölgede yeni bir güç dengesi oluşmuştur. Ancak Fas ve Libya arasındaki ittifak fazla uzun ömürlü olmamıştır. Fas'ın önemli bir müttefiki olan ABD'nin bu ittifaka karşı olması ve Fas ve Libya'nın siyasi rejimlerinin birbirleriyle uyumsuz olması 1986'da bu ittifakın sonunu

getirmiştir (Zoubir, 2000, 49; Mezran, 1998, 5). 1986'da Fas Kralı İkinci Hasan Oujda Anlaşmasını tek taraflı olarak feshetmiştir. Cezayir'in kurduğu ittifak uzun ömürlü olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi 1987 yılında Fas ve Cezayir arasındaki ilişkiler düzelmeye başlamış ve Ağustos 1988'de iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden kurulmuştur. 1990'lı ve 2000'li yıllarda Batı Sahra sorunu Fas ve Cezayir arasında sorun olmaya devam etmiştir. 1990'lı yıllarda iç savaşla mücadele eden Cezayir bir yandan Sahravilere desteğini devam ettirirken diğer yandan müzakereler yoluyla bir çözüme ulaşılmasını savunmuştur (Zoubir, 2000, 51).

Sınır anlaşmazlıklarının yanında 1990'lı yıllarda artan siyasal İslam tehdidi yani İslami grupların Mağrip ülkelerinde yönetimi ele geçirme ihtimali bölge ülkelerindeki yöneticileri siyasal İslam'ın oluşturduğu tehdide eğilmeye zorlamıştır. 1990'lı yıllarda İslami hareketler bölgedeki siyasi istikrara ve bölge güvenliğine en büyük tehdit olarak algılanıyordu. Cezayir, Fas ve Tunus'taki yönetim İslami gruplara karşı sert önlemler almışlardır. Özellikle Cezayir'de 1991 yılında iptal edilen parlamento seçimlerinden sonra ülke Cezayir ordusu ve İslami gruplar arasında yıllarca sürecektir olan bir iç savaşa sürüklenmiştir. 11 Eylül sonrası dönemde İslami militanların Cezayir ve Fas'ta gerçekleştirdikleri terör eylemleri ve 11 Mart 2004'te Madrid'te bir tren istasyonunda gerçekleşen bombalı saldırıya on üç Faslı'nın katılması Mağrip bölgesinde radikal İslami gruplarca uygulanan terörü bölgenin güvenlik ve istikrarı için en büyük tehlike haline getirmiştir. Bölge ülkeleri 11 Eylül sonrası dönemde İslami militan gruplara karşı önlemlerini sertleştirmişler ve bu gruplarla mücadelede işbirliğine yönelmişlerdir (Keenan, 2006). Son dönemde Irak-Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) ülkedeki iç karışıklık ve iktidar boşluğundan istifade ederek Libya'da güçlenmeye başlaması bölgenin güvenlik ve istikrarına yönelik en büyük tehdit olarak algılanmaktadır. Özellikle, Tunus'ta 2015 yılı içinde ilk olarak 18 Martta Tunus Ulusal Bardo Müzesine ve 26 Haziran 2015'te Tunus'un turistik beldesi Susa'da iki turistik tesise İŞİD'li militanlar tarafından gerçekleştirilen ve toplamda altmış iki kişinin hayatını kaybettiği silahlı saldırılar bölgedeki İŞİD tehdidini gözler önüne sermiştir.

Mağrip bölgesi, bölgesel güvenlik dinamikleri açısından bakıldığında üye devletlerin güvenliklerinin karşılıklı olarak birbiriyle bağımlı olduğu ve bölgedeki güvenlik siyasetinin temel unsurunun bölge içindeki devletlerin arasındaki ilişkiler olduğu bir "Bölgesel Güvenlik Kompleksi" (bkz: Buzan and Weaver, 2003) özelliği göstermektedir. Bölge, Barry Buzan ve Ole Weaver'ın (2003) sınıflandırması açısından anaşık bir yapı içinde en az iki devletin askeri-siyasi güvenlik meseleleri çerçevesinde biriyle etkileştiği Vestfalyan formda bir güvenlik ortamını ifade eden "Standart Bölgesel Güvenlik Kompleksi" özelliği göstermektedir. Bölgesel güvenlik kompleksinin temel yapısını ve karakterini belirleyen iki ilişki türü olan güç ilişkileri ve dostluk veya düşmanlık ilişkisi modelleri açısından bakıldığında ise bölge, güç ilişkileri açısından birbirleriyle az

çok eşit büyüklük ve güçte beş devletin bölgede herhangi bir ittifakın ya da tek bir devletin hâkimiyet kurmasını önlemeye yönelik geçişken ve esnek ittifakların oluşturulmasına dayanan çok kutuplu bir güç dengesi sistemi özelliklerini gösterirken; dostluk veya düşmanlık ilişkisi modelleri açısından bölgesel devletler arasında ilişki modelleri, toprak ve sınır anlaşmazlıkları ve bölgesel güç çekişmelerinden kaynaklanan rekabet, denge ve ittifaklar ile tanımlandığı çatışma formasyonu özelliği göstermektedir. Bölgenin bu çatışmacı karakteri bölgeyi klasik, devlet-merkezli ve askeri-siyasi tipte bir “Bölgesel Güvenlik Kompleksi” durumuna getirmiştir.

6. Mağrip’in Bölgeselliği

Mağrip’in, sömürgecilik sonrası ulus-devletlerin ortaya çıktığı döneme kadar geçirdiği tarihsel tecrübe bölgeyi Hettne’nin sınıflandırmasına göre bölgeselleşmenin ilk aşaması olan bölgesel alan düzeyine ulaştırmıştır. Bu açılarından bakıldığında bu döneme kadar geçen bölgeselleşme süreci Mağrip’i, ortak dil (Arapça), etnik olarak homojen bir nüfus (Arap-Berberi), ortak din (İslamiyet), Avrupa sömürgeciliği gibi ortak bir tarihsel deneyimi ve benzer bir kültürü paylaşan insan topluluklarından oluşan bir bölgesel alan durumuna getirmiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde ise bölgedeki siyasi yapının Vestfalyan tarzda ulus-devletler şeklinde örgütlenmeleri ve bu devletlerin bölgesel olmaktan çok içe dönük ulusal düzeye yönelik politikalar geliştirmeye yönelmeleri ve bölgesel kimlik yerine ulusal kimliklerini güçlendirme yoluna gitmeleri bu aşamada bölgeselleşmenin daha düşük düzeyde kalmasına neden olmuştur. Bu da bölgeyi Hettne’nin sınıflandırmasına göre bölgesel bir kompleks haline getirmiştir. Vestfalyan tarzdaki bu yapılanma ve sömürgecilik sonrası dönemde ulus-devlet inşa etme ve güçlendirme süreci, Batı Sahra Sorunu gibi sömürgecilik döneminden miras kalan toprak ve sınır anlaşmazlıkları ve bölgesel güç çekişmeleri nedeniyle devletler arasında yaşanan çatışmalar bölgeyi anaşik bir yapı içinde rekabet içindeki bir grup devletin askeri-siyasi güvenlik meseleleri çerçevesinde biriyle etkileştiği “Standart Bölgesel Güvenlik Kompleksi” haline getirmiştir. Devletler arası ilişkilerin rekabet, denge ve ittifaklar temelinde yürütülmesi ise bölgedeki güvenlik kompleksinin çatışma formasyonu şeklinde yapılanmasına neden olmuştur. Bölgenin bu çatışmacı karakteri, bölgeyi klasik, devlet-merkezli ve askeri-siyasi tipte bir “Bölgesel Güvenlik Kompleksi” durumuna getirmiştir. Sömürgecilik sonrası dönemde bölgedeki devlet yapılarının otoriter bir tarzda örgütlenerek siyasi alanı tekelleştirmeleri bölgede gerek ulusal gerekse bölgesel düzeyde etkin bir sivil toplumun gelişmesine engel olmuştur. Bu da devlet-dışı aktörlerin ulusal sınırları aşan ekonomik, siyasi, kültürel etkileşim içine girerek çok boyutlu bir bölgeselleşme süreci ile bir bölgesel toplum hatta daha ileri düzeyde ulusal kimliklerin ötesine geçen kolektif bir bölgesel kimlik oluşturarak bir bölgesel cemaat oluşturabilmelerine olanak vermemiştir. Buna rağmen 2011 yılı başlarında bölgede önce Tunus’ta başlayan daha sonra diğer ülkelere yayılan ve ‘Arap Baharı’ olarak adlandırılan halk ayaklanmaları, devlet

düzeyinde olmasa bile halk düzeyinde ortak siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlar çerçevesinde bir bölgesel farkındalık ve bilincin oluştuğunu göstermiştir. Bu da Mağrip'te bölgeselleşmenin uzun vadede bir sonraki aşama olan bölgesel toplum düzeyine çıkma potansiyeline sahip olduğunun en önemli göstergelerinden biri olmuştur.

Kaynakça

- Abun-Nasr, J.M. (1975). *A History of the Maghrib*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aghrout, A. (2008). Policy Reforms in Algeria: Genuine Change or Adjustments?. Y. H. Zoubir ve H. Amirah-Fernandez (Ed.). *North Africa: Politics, Region, and the Limits of Transformation* içinde (31-52). New York: Routledge.
- Buzan, B. and Weaver O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cavatorta, F. (2004). Constructing and Open Model of Transition: The Case of North Africa. *The Journal of North African Studies*, 9(3), 1-18.
- Dris, C. (2008). Rethinking Maghrebi Security: The Challenge of Multilateralism. Y. H. Zoubir ve H. Amirah-Fernandez (Ed.). *North Africa: Politics, Region, and the Limits of Transformation* içinde (245-265). New York: Routledge.
- Dursun, D. ve Miş, N. (2010). Batı Sahra: Sömürge Mirasında Hâkimiyet Mücadelesi. K. İnat, B. Duran, M. Ataman (Ed.). *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt: 1* içinde (199-222). İstanbul: Nobel Yayınları.
- Entelis, J.P. (2008). Democratic Desires and the Authoritarian Temptation in the Central Maghreb. Y. H. Zoubir ve H. Amirah-Fernandez (Ed.). *North Africa: Politics, Region, and the Limits of Transformation* içinde (9-30). New York: Routledge.
- Güney, A. ve Çelik, A. (2007). The European Union's Democracy Promotion Policies in Algeria: Success or Failure?. *The Journal of North African Studies*, 12(1), 109-128.
- Henry, C.M. (2008). Reverberations in the Central Maghreb of the "Global War on Terror". Y. H. Zoubir ve H. Amirah-Fernandez (Ed.). *North Africa: Politics, Region, and the Limits of Transformation* içinde (294-310). New York: Routledge.

- Hettne, B. (2005). Regionalism and World Order. M. Farrell, B. Hettne ve L. van Langenhove (Ed.). *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice* içinde (269-286). Londra: Pluto Press.
- Hettne, B. ve Söderbaum, F. (2000). Theorising the Rise of Regionness. *New Political Economy*, 5(3), 457-472.
- Kaplan, M. (2005). *System and Process in International Relations*. Colchester: ECPR Press.
- Keenan, J.H. (2006). Security and Insecurity in North Africa. *Review of African Political Economy*, 33(108), 269-296.
- Knapp, W. (1977). *North West Africa: A Political and Economic Survey*. Oxford: Oxford University Press.
- Mezran, K. (1998). Maghribi Foreign Policies and the Internal Security Dimension. *The Journal of North African Studies*, 3(1), 1-24
- Mohamedou, M. (1999). The Rise and Fall of Democratization in the Maghreb. P. J. Magnarella (ed.). *Middle East and North Africa: Governance, Democratization, Human Rights* içinde (209-240). Aldershot: Ashgate.
- Naylor, P.C. (2009). *North Africa: A History from Antiquity to the Present*. Austin: University of Texas Press.
- Ould-Mey, M. (2008). Mauritania: Between the Hammer of Economic Globalization and the Anvil of Multiparty Factionalism. Y. H. Zoubir ve H. Amirah-Fernandez (Ed.). *North Africa: Politics, Region, and the Limits of Transformation* içinde (71-89). New York: Routledge.
- Parker, R.B. (1987). *North Africa: Regional Tensions and Strategic Concerns*. New York: Praeger.
- Sadiki, L. (2008). Engendering Citizenship in Tunisia: Prioritizing Unity over Democracy. Y. H. Zoubir ve H. Amirah-Fernandez (Ed.). *North Africa: Politics, Region, and the Limits of Transformation* içinde (109-132). New York: Routledge.
- St John, R.B. (2008). Libya: Reforming the Economy, Not the Polity. Y. H. Zoubir ve H. Amirah-Fernandez (Ed.). *North Africa: Politics, Region, and the Limits of Transformation* içinde (53-70). New York: Routledge.
- Sylvester, A. (1969). *Tunisia*. USA: Dufour Editions.

- Vandewalle, D. (2006). *A History of Modern Libya*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, G.W. (2008). The “End of the Era of Leniency” in Morocco. Y. H. Zoubir ve H. Amirah-Fernandez (Ed.). *North Africa: Politics, Region, and the Limits of Transformation* içinde (90-108). New York: Routledge.
- Wright, J. (1969). *Libya*. New York: Frederick A. Praeger Publishers.
- Zisenwine, D. (2007). Mauritania’s Democratic Transition: A Regional Model for Political Reform?. *The Journal of North African Studies*, 12(4), 481-499.
- Zoubir, Y. (2000). Algerian-Moroccan Relations and their Impact on Maghribi Integration. *The Journal of North African Studies*, 5(3), 43-74.
- Zoubir, Y.H. (2008). The United States, Islamism, Terrorism, and Democracy in the Maghreb: The Predominance of Security?. Y. H. Zoubir ve H. Amirah-Fernandez (Ed.). *North Africa: Politics, Region, and the Limits of Transformation* içinde (266-293). New York: Routledge.

Notlar

Not 1. Roma döneminde bugünkü Cezayir’in olduğu bölgede Tingad ve Djemila gibi şehirler kurulmuş ve Tipasa, Icosium, Setif, Iol Caesarea (Cherchell), Hippo Regius (Annaba) ve Tebesa gibi şehirler ön plana çıkmıştır (Naylor, 2009, 47).

Not 2. Bugünkü Batı Libya, Tunus ve Doğu Cezayir bölgesini ifade eder.

Not 3. 1. Baker Planı, Batı Sahra’nın Fas ile bütünleşmesini ve bölgeye sınırlı bir otonomi verilmesini öngörüyordu. Bu planı Fas kabul ederken, POLISARIO Cephesi reddetti.

Not 4. 2. Baker Planı Batı Sahra’da bağımsızlık, Fas’ın egemenliği altında otonomi ya da Fas ile bütünleşme seçeneklerini içeren bir kendi kaderini tayin referandumu yapılmasını öngörüyordu. Bu planı da POLISARIO Cephesi kabul ederken, Fas reddetti.

Maghreb as a Regional Complex

Extended Abstract

1. Introduction

This article aims to evaluate Maghreb's regionness by analyzing its historical experience, political organization and regional security dynamics. The concept of regionness and five levels of regionalization, which are introduced by Björn Hettne, provide a conceptual framework for the study.

2. Regionalization and Regionness

According to Björn Hettne (2005, 269), regions are not just geographical or administrative objects. They should be considered as subjects in the making (or un-making), internal cohesion, boundaries and capacity as actors of which are ever-changing. Hettne (2005, 269-270) put forward that when different processes of regionalisation in different fields and at different levels intensify and converge within the same geographical area, the cohesiveness and thereby the distinctiveness of the region in the making increases. Hettne defined this process as regionalization. Hettne (2005, 270) argued that this process of regionalisation can in general terms be described in terms of levels of 'regionness' - i.e. successive orders of regional space, regional complex, regional society, regional community and region-state. For Hettne (2005, 270), increasing regionness implies that a geographical area is transformed from a passive object to an active subject - an actor - increasingly capable of articulating the transnational interests of the emerging region. The first level of regionness is the regional space, which refers to a group people living on a particular geographical space, but having no or very little interaction among them (Hettne & Söderbaum, 2000, 462-463). The second level, regional complex, refers to a social system emerged as a result of intensifying social contacts and transactions between previously more isolated groups (Hettne & Söderbaum, 2000, 463). The third level, regional society, is the level where a variety of processes of communication and interaction between a multitude of state and non-state actors and along several dimensions, economic as well as political and cultural emerge, and this multiactoral and multidimensional regionalization paves the way for the emergence of a regional society (Hettne & Söderbaum, 2000, 464). The fourth level, regional community refers to the process whereby the region increasingly turns into an active subject with a distinct identity, institutionalised or informal actor capability, legitimacy and structure of decision making in relation with a more or less responsive regional civil society, transcending the old state borders (Hettne & Söderbaum, 2000, 466). The fifth level, region-state refers to a level where the region emerges as an institutionalised polity, a region-state in the place of the nation-state (Hettne & Söderbaum, 2000, 467).

3. Evolution of Maghreb as a Region from a Historical Perspective

Throughout the history, Maghreb has been subject to invasion, conquest and colonization of extra-regional actors, including Phoenicians, Carthaginians, the Roman Empire, Vandals, the Byzantine Empire, Arabs, the Ottoman Empire and European powers. This process, which lasted until the mid-20th century when independent states emerged in the region, has made the region a regional space where a group of ethnically homogeneous people (Arab-Barbary) with a common language (Arabic), common religion (Islam), common culture and common historical experience like European colonialism has lived.

4. Political Structuring in the post-Independence Era

Independent states that emerged in the post-colonial era are organized as nation-states. While Algeria, Tunisia, Mauritania and Libya are republics with a presidential system of government, Morocco is a constitutional monarchy. Although nation-state structures that emerged in the post-independence era demonstrated different characteristics, they were all authoritarian and oligarchic in terms of political structuring in which political power remained largely in the hands of a privileged few at the expense of the many. However, oppressive rule and worsening socio-economic situation in the region resulted in popular uprisings, the ‘Arab Spring’, which began in Tunisia in the early 2011 and then has spread to Algeria, Morocco and Libya. Consequently, authoritarian regimes in Tunisia and Libya were toppled and efforts for the transition to multi-party political system started. Moreover, Algerian and Moroccan regimes undertook political reforms towards political liberalization

5. Regional Security Structure

In terms of regional security dynamics, Maghreb demonstrates the characteristics of a “Regional Security Complex (RSC)” in which security of regional states are mutually interdependent and the main element of security politics is the relationship among the regional powers inside the region. According to Barry Buzan & Ole Weaver’s (2003) classification of RSCs, Maghreb demonstrates the characteristics of a Westphalian type “Standard Regional Security Complex (SRSC)” in which two or more states interact with each other within the framework of a military-political agenda in an anarchic structure. With regard to power relations and patterns of amity and enmity which define the essential structure and character of RSC, Maghreb demonstrates the characteristic of a multipolar balance-of-power system in terms of power relations, in which five states having more or less equal size and power through forming fluid and flexible alliance system act to oppose any coalition or single state which tends to assume a position of predominance within the region; and it demonstrates the characteristics of a conflict formation in terms of patterns of amity and enmity in which inter-state relations are conducted through rivalries, balances and alliances. The conflictual character of the region makes it a classical, state-centric, military-political type RSC.

6. Maghreb’s Regionness

As a result of the analysis, it is concluded that in terms of political structuring and regional security dynamics, Maghreb demonstrates the characteristics of second level of regionalization, which is the regional complex. In political terms, political entities in the region are organized as nation-states. In security terms, inter-state conflicts that have arisen out of nation-state building and consolidation process, territorial and boundary disputes inherited from the period of colonial rule, and regional power rivalry among states turn the region into SRSC, which is composed of a group of states competing with one another in an anarchic structure. Conduct of inter-state relations through rivalries, balances and alliances results in the structuring of RSC as a conflict formation. The conflictual character of the region makes it a classical, state-centric, military-political type RSC.